

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qasimov Həmid İlqar

“Azərbaycanda valyuta nəzarətinin institusional-iqtisadi inkişafı” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər:

İ.e.n. dos. Əliyeva N. R.

Magistr proqramının rəhbəri:

İ.f.d b/m. Məmmədova G.Q.

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ – 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. VALYUTA NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	6
1.1 Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti konsepsiyası.....	6
1.2 Valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarətinin məqsədi və prinsipləri.....	11
1.3 Azərbaycanda valyuta nəzarəti sisteminin formalaşması və təkamülü.....	19
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VALYUTA NƏZARƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	31
2.1 Valyuta qanunvericiliyi və valyuta sisteminin təhlili.....	31
2.2 Valyuta nəzarətinin və valyuta siyasətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.....	40
2.3 Valyuta tənzimləmə və valyuta nəzarəti sisteminin GZİT (SWOT) təhlili.....	48
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VALYUTA NƏZARƏTİNİN MÖVCUD SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	55
3.1 Valyuta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması istiqamətləri.....	55
3.2 Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	69
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Milli valyutanın möhkəmləndirilməsi ölkələrin maliyyə siyasətinin başlıca vəzifələrindən biridir. Milli iqtisadiyyatın dayanıqlığının vacib indikatorlarından biri milli valyutanın sabitliyi hesab olunur. 3 elementin - valyuta siyasəti, valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsinin mövcudluğu milli valyutanın sabitliyinin təmin olunmasını şərtləndirir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli iqtisadiyyatın əlverişli fəaliyyət göstərməsi üçün valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi sisteminin, habelə milli valyuta siyasətinin işlənməsi olduqca zəruridir. Çünki, valyuta siyasəti, valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi sistemi bazar iqtisadiyyatının əsası – maliyyə sektoru ilə birbaşa bağlıdır. O cümlədən, son illərin çox böyük təsir gücünə sahib olan prosesi – qloballaşmanı da qeyd etmək. Qloballaşmanın mənfi və müsbət cəhətləri barədə çox sayda fikirlər deyilsə də, onun hələki qlobal iqtisadi maliyyə böhranı formasındakı mənfilikləri daha aşkar şəkildə görə bilərik. Beləliklə, valyuta siyasəti, valyuta nəzarəti və tənzimlənməsinin qloballaşma şəraitindəki inkişafı maraqlı yaratmaya bilməz.

Ötən əsrin axırlarından etibarən qloballaşma prosesləri olduqca sürətlənmişdir ki, bu da, əksər hallarda dövlətlər, ayrı-ayrı regionlar arasında qarşılıqlı asılılığının möhkəmlənməsi, beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan problemlərin, ziddiyyətlərin formalaşması və güclənməsi ilə izah olunur. Qloballaşma, ümumilikdə, sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin, eləcə də valyuta-maliyyə münasibətlərinin inkişafının ən güclü faktoru hesab edilir. Qloballaşma valyuta münasibətlərinin səciyyəsinə dəyişməklə, valyuta bazarı vasitəsilə onların reallaşdırılması mexanizminə təsir edir. Bu o deməkdir ki, milli iqtisadi, habelə valyuta siyasətinin aləti hesab edilən valyuta nəzarəti və tənzimlənməsinin imkanları diqqətlə araşdırılmalıdır.

Valyuta siyasətinin, o cümlədən onun reallaşdırılması vasitələri kimi valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi konkret dövlətin dünya iqtisadiyyatındakı rəqabət mövqelərinin yaradılıb inkişaf etdirilməsində vacib əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini valyuta nəzarətini həyata keçirən müvafiq orqanlar, o cümlədən valyuta nəzarətinə dair qanunvericilik aktları təşkil edir. Azərbaycanda valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi xüsusiyyətləri və istiqamətlərinin öyrənilməsi tədqiqatın predmeti kimi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycanda valyuta nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərinin, perspektivlərinin və inkişaf meyillərinin tədqiq edilməsi və öncül beynəlxalq praktikaya müvafiq valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Valyuta nəzarətinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi;
- Respublikamızda valyuta nəzarətinin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi;
- Azərbaycanda valyuta nəzarətinin mövcud sisteminin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və əsas istiqamətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi və onun gələcək inkişafı ölkənin qanunvericilik bazasının hazırki dövrün tələblərinə müvafiq şəkildə inkişaf etdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna əsasən, valyuta əməliyyatlarına nəzarət üzrə aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə zəruri tədbirlər görülmüşdür:

- Valyuta nəzarəti üzrə tam və təkmil normativ bazanın formalaşdırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- nəzarət subyektlərinin lazımi qədər əsaslı hüquqi, sosial və maddi-texniki baza ilə təmin olunması üçün təkliflər verilmişdir;
- nəzarət orqanlarının qarşısında qanunvericiliyə əsasən zəruri tələblərin qoyulması və bu tələblərə riayət edilməsi metodları müəyyənləşdirilmişdir;
- professional fəaliyyətin lisenziyalaşdırma prosesi sistemləşdirilməsi üzrə təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Valyuta bazarında sistem xarakterli risklərin zamanında aşkar edilməsi və effektiv şəkildə tənzimlənməsi vasitələrinin tətbiq olunması yolları müəyyən olunmuşdur;

- Valyuta üzrə əməliyyatlara nəzarətin təkmilləşdirilməsi və qabaqcıl idarəetmə praktikasının formalaşdırılması istiqamətləri verilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Valyuta nəzarəti mövzusunda xarici və yerli tədqiqatçıların məqalələrindən, monoqrafiyalarından, Azərbaycan Respublikasının “Valyuta tənzimi haqqında” qanunu, Mülki Məcəllə, Gömrük Məcəlləsi və digər müvafiq qanunvericilik aktlarından geniş formada istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Hesab olunur ki, tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycanda valyuta üzrə nəzarətin təşkilində beynəlxalq təcrübəyə müvafiq təkmilləşdirilməsi istiqamətində siyasətin reallaşdırılmasında və dövlət tənzimlənməsi metodlarının tətbiqində nəzərə alınması göstərilən sahənin inkişaf etməsinə töhfə verə bilər. Qloballaşmanın valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinə təsirinin tədqiq edilməsi valyuta münasibətlərinin qloballaşma zamanı inkişaf qununa uyğunluqlarına dair nəzəri təsəvvürləri formalaşdırmağa, o cümlədən, valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin daha təsirli və səmərəli vasitələrinin müəyyən edilməsinə xidmət göstərir.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

Birinci fəsildə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti konsepsiyası öyrənilmiş, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin məqsədi, prinsipləri, o cümlədən, Azərbaycanda valyuta nəzarəti sisteminin formalaşması və təkamülü tədqiq edilmişdir.

İkinci fəsildə valyuta qanunvericiliyi və valyuta sisteminin təhlil aparılmış, valyuta nəzarətinin və valyuta siyasətinin effektivliyinin qiymətləndirilmiş, bu sahə üzrə çatışmazlıqlar təhlil edilmişdir.

Üçüncü fəsildə valyuta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması məsələləri və təkmilləşdirməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

I FƏSİL. VALYUTA NƏZARƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti konsepsiyası

Valyuta tənzimlənməsi – valyuta dəyərləri və valyuta ilə əməliyyatların həyata keçirilməsi formasında özünü ifadə edən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi şəklidir. Kapitalist ölkələrdə maliyyə sisteminin etibarlılığına, dövlət və dünya iqtisadiyyatının durumuna bağlı olaraq valyuta tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bəzi ölkələrdə xarici ticarətə edilən dövlət müdaxiləsi aləti kimi valyuta tənzimlənməsindən istifadə edilir. Əlavə olaraq, valyuta tənzimlənməsi daxili iqtisadi ekspansiyadan müdafiə funksiyasını həyata keçirir. Başqa cür desək, ölkənin maraqlarını ifadə edən valyuta nəzarəti dövlətin valyuta əməliyyatlarına qeyri-əsaslı müdaxiləsinin qarşısını alır. Valyutanın tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən valyuta məzənnəsinin dəyişmə sərhədləri müəyyən edilir.

Hər bir ölkədə valyuta tənzimlənməsi haqqında qanun mövcuddur, bu qanun ölkənin valyuta siyasətinin başlıca vəziyyətini ifadə edir. Valyuta məhdudlaşdırılmaları, daha dəqiq desək, valyuta və valyuta dəyərlərilə əməliyyatlar üzrə məhdudlaşdırılmalar qanunvericilik vasitəsilə təyin edilir. Göstərilən məhdudlaşdırılmalara sərhəddən kənara kapital çıxarışı, habelə pul köçürmələri və xarici valyutada sərbəst ticarətə qadağa daxil edilir. Valyuta siyasəti dövlət, bank və maliyyə təşkilatları vasitəsilə reallaşdırılan təşkilati iqtisadi tədbirləri özündə əks etdirir.

Valyuta tənzimlənməsi - dövlətin valyuta siyasətinin reallaşdırılmasının qanunvericilik vasitəsilə müəyyən olunmuş forması və onun həyata keçirilməsi vasitəsidir. Başqa sözlə desək, bu siyasətin məqsədlərindən valyuta tənzimlənməsi formalaşır. O, proses olmaqla yanaşı, həm də dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın valyuta sektorunun idarə edilməsi qaydasıdır.

Valyuta tənzimlənməsi valyuta siyasətinin tərkib hissəsidir və o, beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının aparılması metodları, formaları və prinsiplərinin dövlət vasitəsilə nizamlanmasından ibarətdir. Valyuta tənzimlənməsinin

həyata keçirilməsi 3 səviyyədə aparılır: qlobal, regional və milli. O cümlədən, bazar qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq valyuta tənzimlənməsi valyuta siyasətinin xarici və daxili prioritetləri arasında meydana gələn təzadı aradan qaldırır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi sistemində dövlət və bazar vasitəsilə valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsi olduqca mühümdür. Valyuta siyasəti – dövlətin strateji və cari məqsədlərinə uyğun şəkildə beynəlxalq və bu kimi iqtisadi münasibətlər çərçivəsində tədbirlər məcmusunu əks etdirir. Başqa-başqa tarixi dövrlərdə müxtəlif cür valyuta siyasəti işlənir. Dövlət tərəfində valyuta münasibətlərinə müdaxilə bilavasitə, yaxud dolaylı şəkildə edilir. Valyuta siyasəti valyuta qanunvericiliyi vasitəsilə müəyyənləşdirilir. O, dövlətlərarası valyuta razılaşmaları və hüquq normalarının məcmusunu əhatə edir, hansı ki bunlar, ölkə daxilində və xaricində valyuta dəyərlilərlə əməliyyatların həyata keçirilməsini tənzimləyir. Valyuta siyasəti milli səviyyədə Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və s., beynəlxalq səviyyədə xüsusi dövlətlərarası valyuta-kredit qurumları vasitəsilə reallaşdırılır.

Ölkələrin valyuta, maliyyə və kredit siyasətlərinin koordinasiyası dövlətlərarası tənzimlənmədir. Dövlətlərarası tənzimlənmə çoxsaylı səbəblərlə - dünya maliyyə və valyuta bazarlarının miqyasları, bu miqyasın qeyri-sabit olması, milli iqtisadiyyatların ayrı-ayrı yönərdə qarşılıqlı asılılığının qüvvətlənməsi, bazar və milli formada tənzimlənmənin bazar tənzimlənməsi xeyrinə dəyişməsi və s. şərtlənir. Dünya və milli valyuta sistemində aid olan elementlərin hər biri tənzimlənməlidir. Valyuta tənzimlənməsi tədbirlərinə milli valyuta sistemi çərçivəsində 2 müstəqil, lakin qarşılıqlı kontaktda olan istiqamət aiddir:

1. milli valyutanın stabilliyinə, ona etibarın yüksəldilməsinə, milli iqtisadiyyatın maliyyə cəhətdən sağlamlaşmasına, inflyasiya tempinin aşağı düşməsinə istiqamətləndirilmiş ümumi səciyyəli pul-kredit tədbirləri;

2. valyuta sektorundakı tədbirlər – valyutadan istifadə olunma rejimi, məzənnələrin təyin edilməsi siyasəti, valyuta bazarı rejimi, ödəniş balansının tənzimlənməsi, valyuta əməliyyatları və s.

Diskont siyasəti, valyuta müdaxiləsi, deviz siyasəti, valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası, valyuta məzənnəsinin tənzimi, revalvasiya, devalvasiya və valyutanın dönrəliyinin dərəcəsinin tənzimi valyuta siyasətinin başlıca formalarıdır.

Diskont siyasəti – Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsi vasitəsilə manevr etməsidir ki, bu da kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir etmək yolu ilə ödəniş balansının və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinə istiqamətləndirilmişdir. Uçot dərəcəsinin yüksəldilməsi aşağı uçot dərəcəsi olan dövlətlərdən kapital axınına təkan verə bilər. Bunun əksinə olaraq, uçot dərəcəsinin aşağı salınması xarici kapital axınını stimullaşdırır.

Deviz siyasəti – əksər hallarda valyuta müdaxiləsi vasitəsilə reallaşdırılır, yəni ki, dövlət qurumu xarici valyutanın alınb satılması ilə məşğul olur.

Valyuta müdaxiləsi – Mərkəzi Bankın milli valyutanın məzənnəsinə təsir etmək məqsədilə valyuta bazarında keçirilən əməliyyatlara bilavasitə müdaxiləsidir. Mərkəzi Bank milli valyutanın məzənnəsinə yüksəltmək üçün xarici valyutanı milli valyuta qarşılığında alır və əksinə. Valyuta bazarında iştirak etməklə Mərkəzi Bank valyutaya olan tələb və təklifi tənzimləyir, məzənnədə baş verə biləcək kəskin dəyişikliklərin qarşısını alır. Valyuta müdaxiləsinin həyata keçirilməsi üçün Mərkəzi Bankın zəruri qədər valyuta ehtiyatları olmalı, ödəniş balansındakı qeyri-bərabərlik yüksək dərəcədə olmamalı, passiv saldo daimi şəkildə aktiv saldo ilə əvəz edilməlidir. Əks halda, valyuta müdaxiləsi nəticəsində, ödəmə balansı daimi olaraq passivdirsə, valyuta ehtiyatları tam olaraq bitər, yaxud ölkədaxili pul hərəkəti pozular. Valyuta müdaxiləsi ancaq müvəqqəti səciyyə daşdığına görə, valyuta məzənnəsinin saxlanması üçün də bu müvəqqəti hesab olunur.

Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası valyutanın ehtiyat şəklində saxlanması risklərini aşağı salır, valyuta ehtiyatlarının əlverişli strukturunu təmin edir.

Valyuta tənziplənməsinin tədbirlərinə həmçinin valyuta dönərliliyi rejiminin dəyişdirilməsi; qızıl bazarı konyukturasına hər hansı bir təsirin edilməsi məqsədilə qızılın alınıb satılması; valyuta məhdudiyyətlərinin azaldılıb-yüksəldilməsi; beynəlxalq ödəmələr zamanı formalaşan fərqi bağlamaq məqsədilə kredit alınması, yaxud verilməsi; ölkələrin beynəlxalq ödənişlərin və valyuta əməliyyatlarının aparılmasının tənziplənməsi aid edilir. Kommersiya banklarının fəaliyyətini lisenziyalaşdırmaq vasitəsilə Mərkəzi Banklar valyuta əməliyyatlarının reallaşdırılmasını tənzipləyirlər.

Valyuta siyasətinin ənənəvi metodları devalvasiya və revalvasiyadır. Milli valyutanın məzənnəsinin beynəlxalq, yaxud xarici valyutayla müqayisədə aşağı salınması devalvasiya adlanır. Bu situasiya, bazar məzənnəsilə müqayisədə rəsmi məzənnənin artırılması zamanı reallaşır. Beynəlxalq, yaxud xarici valyutaya nisbətən milli valyutanın yüksəldilməsi isə revalvasiyadır.

Tədiyyə balansı daima dövlət tənziplənməsi obyektini hesab edilmişdir. Ödəniş balansının dövlət tərəfindən tənziplənməsi – onun başlıca maddələrinin yaradılması və saldonun bağlanmasına dair iqtisadi tədbirlərin məcmusudur. Tədiyyə balansı üzrə tənzipləmə metodu ya xarici iqtisadi fəaliyyətə təkən verilməsi, yaxud da onun məhdudlaşdırılması məqsədilə yerinə yetirilir. Tədiyyə balansında kəsirli ölkələr ixracın çoxaldılması üçün çalışır, idxalı aşağı salır, kapitalın ölkədən kənara çıxarılmasını çətinləşdirir, xaricdən borcalmanı minimumlaşdırır. Diskont siyasətinin təkmilləşdirilməsi, büdcə kəsrinin minimumlaşdırılması, valyuta və kredit məhdudiyyətinin tətbiq edilməsi, milli valyuta məzənnəsinin azaldılması, habelə pul kütləsinin çoxalması hədudlarının müəyyən olunması vasitəsilə də buna nail olunur. Dövlət orqanları aktiv ödəniş balansı olduqda idxalın yüksəldilməsi, mal ixracının minimumlaşdırılması, kapital ixracı, kredit verilməsi və qızıl valyuta ehtiyatlarının çoxaldılması vasitəsilə saldonu azaltmağa səy göstərir. Müasir vəziyyətə əsasən tədiyyə balansının tənziplənməsi üzrə beynəlxalq metodlar istifadə edilir:

- ixrac krediti maddələrinin razılaşdırılması;

- qarşılıqlı (ikitərəfli) hökumət kreditləri;
- beynəlxalq valyuta-kredit təşkilatlarının kreditləri;
- maliyyə orqanlarının kreditləri;
- Mərkəzi Bankın qısamüddətli kreditləri.

Valyuta nəzarətinin mahiyyətini dar və geniş mənada izah edə bilərik. Dar mənada valyuta nəzarəti, valyuta üzərinə bank və birja arbitajları ilə nəzarət edilməsidir. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilən valyuta nəzarəti böyük ölçüdə bu mənənin yoxlanmasıdır. Bu tip nəzarət milli valyuta məzənnəsinin sabit saxlanması üçün mərkəzi bankların valyuta bazarına müdaxiləsi şəklində görülür. Valyuta bazarında tələb təklifdən çoxdursa, xarici valyutanın qiyməti artır. Bu vəziyyətdə Mərkəzi Bank əlindəki ehtiyatların bir qismini bazara çıxardır və qiymət artımına mane olur. Bazarda valyuta tələbinin düşdüyü vəziyyətlərdə isə, qiyməti yüksəltmək üçün valyuta satılma yoluna gedir. Ölkəyə sərmayə daxilolmaları və çıxışlarını sabitləşdirmək üçün diskont həddlərinin yüksəldər və ya azaldar. Geniş mənada valyuta nəzarəti daxili iqtisadi siyasət ilə valyuta qiymətlərinin nizamlanması, valyuta alış və satış mükafatları, valyuta məhdudiyyətləri, valyutaya sahib olma hüququnun dövlətə buraxılması ilə birlikdə ödəmə razılaşmalarını da içinə alan olduqca əhatəli bir nəzarət etmə şəkli. Valyuta nəzarətinin tətbiq edildiyi iqtisadiyyatlarda valyuta gəliri əldə edən bütün şəxslər və təşkilatlar müəyyən müddət ərzində hökumət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bir banka və ya Mərkəzi banka satmalıdırlar. Beləliklə, ölkədə yığılmış valyuta ölkənin ehtiyaclarına görə dövlət tərəfindən ayrılır. Valyutaya ehtiyacı olan şəxslər valyutanı əldə etmək üçün əvvəlcə ödəniş növünə və məbləğinə görə valyuta orqanlarından lisenziya almalıdırlar. Bunun nəticəsi olaraq, valyutaya əsaslanan xərclər, ancaq valyuta gəlirləri ilə məhdudlaşdırıldığından valyuta gəlirləri ilə valyuta xərcləri arasında balans mövcud olmur. Valyuta nəzarəti, konvertasiya edilə bilməyən ölkələrdə, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiq olunan bir sistemdir. Əslində bir ölkə valyuta nəzarəti rejimini qəbul etməklə konvertasiya edilməkdən imtina edir. Bu tip iqtisadi inkişafa bağlı olaraq cari

rəsmi məzənnə səviyyəsində qarşılanmış böyük bir valyuta tələbi vardır. Lakin, valyuta təchizatı çox məhduddur. Valyuta tələb və təklifi arasındakı bu boşluq normal yollarla təmin edilə bilmədiyinə görə valyuta nəzarəti, idxal kvotaları, qadağalar və s. vasitələrlə tələb və təklif balanası məhdudlaşdırılmağa çalışılır. Beləliklə, milli valyuta həddindən artıq dəyərlənir. Həddən artıq dəyərlənmiş valyuta məzənnələri ixracın geriləməsinə, idxalatın artmasına səbəb olur. Valyuta nəzarət rejimində valyutalar, lisenziyaya bağlı olaraq təsis edildiyi üçün beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklərdən tamamilə uzaqlaşır. Başqa bir sözlə, idxal, o malı ən ucuz istehsal edən ölkədən deyil, hansı ölkələrdən mal almaq üçün lisenziya alınmışdırsa o ölkədən edilər. Bunun nəticəsində dünya resurslarının optimal paylanması pozular. 1930-cu ildən İkinci Dünya müharibəsinin sonuna qədər Avropanın bir çox ölkələrində baş verən valyuta tənzimləyici rejimi və pul dairələri 1958-ci ildə Qərbi Avropada 11 ölkənin valyutalarının konvertasiya olunmaqla aradan götürülmüşdür. 1970-ci illərdən sonra valyuta nəzarət sistemini xüsusilə Qərbi Avropa dövlətləri tamamilə tərk etmişdir. Bununla yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya ticarətinin liberallaşdırılmasına olan töhfəsi məhdud ölçülərdə qaldığı üçün bu ölkələrdə valyuta nəzarəti xarici iqtisadi siyasətdə hələ də əhəmiyyətli bir yerə sahibdir.

1.2 Valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarətinin məqsədi və prinsipləri.

Valyuta nəzarətinin hüquqi əsaslarının müəyyən edilmiş olduğu Azərbaycan Respublikası “Valyuta tənzimi haqqında” qanunun 14-cü maddəsinə əsasən valyuta nəzarətinin məqsədləri, habelə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Valyuta əməliyyatları həyata keçirilərkən valyuta üzrə qanunvericiliyə riayət edilməsinin təmin olunması valyuta nəzarətinin əsas məqsədidir. Bu nəzarətin başlıca istiqamətləri isə aşağıdakılar hesab olunur:

- həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyə müvafiq olmasını, onun üçün müvafiq icazə və lisenziyaların olmasını müəyyənləşdirmək;

- dövlət qarşısında rezidentlərin AR-nın valyuta bazarında valyuta satışına dair və xarici valyuta üzrə öhdəliklərin yerinə yetirməsi vəziyyətini araşdırmaq;
- xarici valyuta vasitəsilə ödəmələrin əsaslandırılmış olmağını yoxlamaq;
- valyuta əməliyyatları, habelə qeyri-rezidentlərin milli valyuta vasitəsilə apardığı əməliyyatlara dair uçot və hesabatın obyektivliyini və tamlığını yoxlamaq.

Hal-hazırda tətbiq olunan valyuta nəzarətinin 4 əsas məqsədi vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Ödəniş Balansı kəsirlərinin tapılması üzrə Valyuta nəzarəti- valyuta gəlirlərinin müxtəlif ehtiyaclar arasında mövcud olan valyuta ehtiyatlarını üstələməyəcək şəkildə paylanmasını tələb etdiyindən, nəzəri olaraq ödəniş balansını aradan qaldırır. Bundan əlavə, mövcud qıt valyuta ehtiyatları müəyyən bir prioritet sırasına görə paylanır və beləcə qıt resurslar daha rəşional bir şəkildə istifadə edilmiş olur.

2. Sərmayə ixracını nəzarət altına almaq xaricdə faiz dərəcələrinin yüksək olması və ya ölkə pulunun devalvasiya edilmə ehtimalının meydana çıxması, ölkədən əhəmiyyətli ölçüdə qısa müddətli sərmayə çıxışına yol açır bilər. Beləliklə, ödəniş balansını boşluqları böyüyər və milli valyutanın xarici dəyərində azalmalar olur. Buna görə 1930-cu illərdə ilk valyuta nəzarəti rejimi tətbiq edildikdə, Almaniya, Danimarka və Argentina kimi ölkələr valyuta nəzarəti rejimini kapital axınının qarşısını almaq üçün effektiv bir vasitə kimi istifadə etmişdilər. Əslində, kapital axınının bitməsindən sonra nəzarət tədbirləri ləğv edilməlidir. Lakin tətbiqdə hökumətlər, ölkədən sərmayə çıxışının qarşısını alındıqdan sonra da valyuta nəzarətinə davam etməkdədirlər. Bu səbəbdən BVF, valyuta nəzarəti rejiminin yalnız kapital axınının qarşısını almaq üçün istifadə edilməsinə imkan verir.

3. İqtisadi inkişafa nail olmaq inkişaf etməkdə olan ölkələrin hökumətləri milli inkişaf planları çərçivəsində valyuta nəzarəti və iqtisadi inkişaf üçün tələb olunmayan malların idxalını cəzalandırmaqla inkişaf etmək üçün malların idxalını təşviq edir. Valyuta nəzarətinin aparıldığı ölkələrdə iqtisadiyyat əsasən xaricdən təcrid edilir. Çünki

valyuta nəzarəti, idxalı məhdudlaşdıran yerli istehsalçıları xaricilərin dağıdıcı rəqabətinə qoruyur. Valyuta nəzarəti tətbiqinə ölkə sənayesini qorumaq məqsədiylə deyil ödəmə balansını bağlamaq üçün müraciət edilmiş olsa belə, bundan azalan idxal ölçüsündə idxalata rəqib yerli istehsalçılar yararlanır. İstehsal artır. Sənayeləşməyə söykənən inkişaf dəstəklənir.

4. Dövləti gəlirlə təmin etmə üzrə Valyuta nəzarəti - xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hökumətə gəlir təmin etmək məqsədiylə tətbiq edilir. Valyuta nəzarət sistemində bütün valyuta gəlirləri dövlətə satılmaq, buna qarşılıq valyuta ehtiyacı olanlar da bunu dövlətdən əldə etmək məcburiyyətindədir. Dövlət bu məsələdə monopolist mənfəət əldə etmək üçün istifadə edə bilər. Məsələn, dövlət xarici valyutayı ucuz alır və yüksək qiymətə satır. Dövlət, müəyyən əməliyyatlar üçün edilən xarici valyuta satışından xarici valyuta tələbini azaltmaq üçün "mükafat" toplayır. Türkiyədə Sabitlik Fondu tətbiqi buna nümunədir. Bununla belə, GATT və BVF kimi beynəlxalq təşkilatlar mükafatların tətbiqini məhdudlaşdırmışdır.

Valyuta nəzarətinin əsas məqsədi hansılardır?

-Konvertasiyadan uzaqlaşmaq

Xarici valyuta nəzarətinin təsirləri xarici valyuta nəzarəti rejimini tətbiq edən ölkələrdə konvertasiya qabiliyyətindən uzaqlaşır. Nəticədə, beynəlxalq ödənişlər çoxtərəfli balanslaşdırma deyil, ikitərəfli sazişlər ilə başlayır. Bu müqavilələrdə hansı malların nə miqdarda alınıb satılacağı müəyyənləşdirilir və tərəf ölkələr arasındakı dəyişikliklər dönərli valyuta istifadə edilmədən həyata keçirilir. Beləliklə, qiymət və dəyər arasında əlaqə pozular, ölkələr arasında ayrı-seçkilik tətbiqləri meydana çıxar. Beynəlxalq ticarətdə qeyri-müəyyənlik və qarışıqlıq yaranır, müqayisəli üstünlüklərdən uzaqlaşılır.

-Pul gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi

İqtisadiyyatda pul gəlirinin yenidən paylanması təsiri böyük ölçüdə iqtisadiyyatın şərtlərinə bağlıdır. Əvvəlcə, tətbiq olunan valyuta nəzarət rejiminə bağlı olaraq pul gəlirlərində dövlətə doğru bir sürüşmə olur. Çünki, ölkədə valyuta gəliri əldə edənlər, bunu dövlətin təyin edəcəyi qiymətdən ona satmaq məcburiyyətindədir. Bundan əlavə, valyuta satışlarından dövlət müəyyən nisbətdə vergi gəliri əldə edir. İxracatçılar və digər valyuta gəliri əldə edənlərin bunları dəyişən valyuta məzənnəsi bazarlarına satılmasına icazə verilsə, bu vəziyyətdən ixracatçılar mənfəət əldə edir. Əksinə, vahid valyuta mübadilə rejimində idxalçılar idxalın məhdudlaşdırılması nəticəsində daxili qiymətlərin artması səbəbindən çatışmazlıqdan faydalanırlar. Valyuta nəzarətinin ölkə sənayesini qoruyacağı təqdirdə, milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsinin təsiri, qoruyucu gömrük tarifləri və kvotalarda olduğu kimi yaranır.

-Qeyri-qanuni əməliyyatların artımı

Valyuta nəzarəti rejiminin tətbiqi ilə ölkənin ödənişlər balans hesabatı boşluqları təzyiq altına alınır. Başqa sözlə, xarici valyuta tələbi kifayət qədər çox olduğundan, valyuta müəyyən prioritet qaydada dövlət tərəfindən ehtiyac sahiblərinə verilir. Bu vəziyyətdə, təklif və tələb qaydaları işləyər və valyuta bazarında nəzarət tədbirləri sıxlaşdırıldıqca qara bazar və valyuta qaçaqmalçılığı hadisələri artmağa başlayır.

-Beynəlxalq İxtisaslaşmadan Uzaqlaşma

Valyuta nəzarəti tətbiq ölkələrdə idxalatçılar, müəyyən bir malı ən ucuz tapdıqları ölkədən deyil, özlərinə təsis edilən hansı ölkənin pulu isə o ölkədən və ya o pul harada etibarlı isə oradan almaq məcburiyyətindədirlər. Əgər dünyada ən ucuz və keyfiyyətli tekstil maşınları Almaniyada edilsə, lakin tekstil maşını idxalı üçün Fransız frankı aşağı kursdan satılırsa, ölkədəki idxalatçılar özlərinə daha ucuz başa gəlmiş üçün aşağı keyfiyyətli Fransız tekstil maşınlarını idxal edirlər. Beləliklə, ölkə, eyni miqdar valyuta ilə Almaniyadan daha keyfiyyətli və daha çox tekstil maşını almaq yerinə, Fransadan keyfiyyəti daha aşağı və daha az miqdarda makina satın alır. Nəticədə, Fransada bu

sənaye sahəsi süni şəkildə inkişaf etdirilir və beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklərdən uzaqlaşdırılır.

-İkili və çoxtərəfli ödəniş sazişlərinin açılması

Valyuta nəzarət rejimi nəticəsində, ikitərəfli və çoxtərəfli ticarət razılaşmalarından mübadilə, klirinq və ödəmə sazişləri son bir neçə ildə dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyət qazanan digər qarşılıqlı ticarət növlərinə gətirib çıxardı.

Sərbəst bazar prinsiplərinin tətbiq edildiyi iqtisadiyyatlarda xarici ticarət və kapital axınları liberallaşdırılır, balans məzənnəsi bazarda təklif və tələb şərtləri baxımından sərbəst şəkildə müəyyən edilir. Nəzəriyyədə başlıca iki əsas məzənnə sistemi var. Bunlar sabit məzənnə sistemi və sərbəst məzənnə sistemidir. Bu iki əsas mübadilə sistemi arasında bir çox sistem var. Bunlar arasında ən əhəmiyyətli sərbəst valyuta sistemidir. Sabit məzənnə sistemində valyuta məzənnəsi sabit tutulduğu halda, sərbəst məzənnə sistemində valyuta məzənnəsi bazarda təklif və tələbata görə sərbəst şəkildə müəyyən edilir. Sabit məzənnə sistemi qızıl standartının tətbiq edildiyi sistemlərdə yaxşı tətbiq olunur. Əgər iki ölkə öz pulları ilə müəyyən bir istiqamətə qoşulsa, bu iki ölkənin pul nisbəti müəyyənləşdirilir. Sabit məzənnə kağız valyuta rejimlərində qızıl standartı ilə eyni şəkildə fəaliyyət göstərir. Qızıl standartlar valyuta məzənnələrini sabit saxlamaq üçün ideal sistemdir. Sabit məzənnə sisteminin tam əksi sərbəst valyuta məzənnəsi sistemidir. Sərbəst valyuta məzənnəsi sistemi üzən valyuta mübadilə sistemi adlanır. Bu sistemdə ölkənin pulunun dəyəri tamamilə sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərən təchizat və tələbat mexanizminə qoyulmuşdur. Valyuta məzənnəsi valyuta bazarlarında təklif və tələb şərtlərinə görə gündəlik olaraq müəyyən edilir. Valyuta məzənnəsini təyin etmək üçün dövlət tərəfindən müdaxilə edilmir. Valyuta bazarında balans və ödənişlərin qalıqlarının düzəlişləri birbaşa məzənnənin dəyişməsi ilə təmin edilir. Dəyişmənin dərəcəsinə görə azad və müşahidə dalğaları kimi çevik mübadilə sistemində iki əsas qrup var. Fövqəladə məzənnə sistemində xarici valyuta ilə tələb və təklif xarici ödənişlərin balansının təmin edilməsinin ən təsirli üsuludur. Ancaq bir sistem olaraq bu gün tətbiq sahəsi çox deyil.

Sabit məzənnə sistemində paritet zamanla tənzimləyə bilər. Tənzimlənen paritet sistemi bir əlaqə sistemidir, ölkə valyutasının dəyəri digər valyuta ilə müəyyən edilir və zamanla dəyişdirilə bilər. Tənzimləmə tək və ya sərbət əlaqəsi şəklində iki təməl əsasda aparılır. Valyuta sərbəti müəyyən miqdarda götürülən xarici valyutaların toplusudur. Valyuta sərbəti məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə olunur. Bu zaman Mərkəzi Bank milli valyutanın hər hansı bir xarici valyutaya qarşı deyil, sərbətə daxil olan bir neçə valyutaya qarşı orta çəkili məzənnəsini tənzimləməyə çalışır.

Təkli əlaqədə ölkə pulu, ən çox ticarət edilən ölkə puluna bağlanır. Sərbət əlaqəsində isə, ölkələrin dünya ticarətində payı ağırlıq olaraq qəbul edilir və valyuta bu ölkələrin pullarından ibarət sərbətə bağlanır. İndiki vaxtda sərbət bağlantısına veriləcək ən gözəl nümunə, Xüsusi Borcalma Hüquqlarıdır (SDR).

1970-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) milli valyutaların beynəlxalq ehtiyat pul vahidilə əvəz edilməsi, o cümlədən likvidlik probleminin həll olunması üçün xüsusi növ beynəlxalq ehtiyat və ödəniş vasitəsini (pul vahidini) – SDR yaratdı. SDR-in açıqlaması bu formada verilir – Special Drawing Rights (xüsusi borcalma hüququ). Qeyri-tarazlığın aradan qaldırılması məqsədilə bu aktiv valyutadan qızıl və dollarla bərabər işlədilir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzv dövlətlərinin tədiyyə balansının saldosunu tənzimləmək, rəsmi ehtiyatları komplektləşdirmək və fond ilə hesablaşmalar üzrə milli valyutanın dəyərinin ölçülməsi üçün regional valyuta sayılan SDR formalaşdırılmışdır. SDR hesab pul vahidinin 1971-ci ildə mütləq olaraq müəyyənləşdirilmiş qızıl məzmunu 0,888671qr. təyin olundu (dollarla olduğu kimi). Amma dollarda 2 dəfə aparılan (1971-ci və 1973-cü illərdə) devalvasiyadan, habelə 1974-cü il iyulun 1-də tətbiq edilən üzən valyuta kurslarından sonra “valyuta sərbəti” SDR pul vahidinin dəyəri kimi müəyyən olunmuşdur. “Valyuta sərbəti” qabaqcıl kapitalist dövlətlərin 16 valyutasının, 1 yanva 1981-ci ildən etibarən 5 valyutanın orta çəki məzənnəsi kimi hesablanırdı. Bu valyutalara İngiltərə funt strelinqi, yapon yeni, fransız frank, Almaniya Federativ Respublikasının markası və ABŞ dolları daxil edilirdi. 1986-cı ilin yanvarın 1-dən etibarən buraxılmış SDR sərbətində yapon yeninin xüsusi çəkisi

çoxaldıldı. 1991-1996-cı il ərzində SDR-ə yenidən baxıldığı zaman burada valyutalara məxsus xüsusi çəkiləri əsas etibarilə artırıldı. 2001-ci ildə AVRO-nun tətbiq olunması ilə bağlı olaraq “standart səbət” yenə də dəyişdirildi. Beynəlxalq Valyuta Fondunun yeni Nizamnaməsinə müvafiq SDR vahidinin dəyəri müəyyən nisbətdə götürülmüş qabaqcıl valyutalarına (Avro, ABŞ dolları, İngiltərə funt-sterlinqi və Yapon yeni), yəni standart səbətə əsasən müəyyənləşdirilir. Valyutaların hər birinin nisbi tutumu dövlətin dünya üzrə mal xidmətləri ixracında xüsusi çəkisi, digər dövlətlərin ehtiyat fondları keyfiyyətində valyutanı işlətməsi kimi indikatorlar əsasında müəyyən edilir. Qeyd edilən indikatorlardan irəli gələrək valyutaların siyahısı, o cümlədən bu valyutaların standart səbətdə olan xüsusi çəkisi 5 ildən bir yenidən nəzərdən keçirilir.

Xarici ödəmələrin müəyyən qaydada həyata keçirilməsi məqsədilə xarici ödəmə balansını tətbiq etmək üçün hökumətin valyuta məzənnəsi ilə bağlı qəbul etdiyi bütün tədbirlər məzənnə siyasəti ilə əhatə olunur. Elastiklik qazandırılmış sabit məzənnə sistemində xarici tarazlığın təmin edilməsində ən əhəmiyyətli, valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir. Exchange parametrləri iki şəkildə edilir. Hökumətlər öz qərarı ilə milli valyutasının xarici dəyərini azaldırlar. Buna devalvasiya deyilir. Və ya milli pulun xarici dəyərini artırır. Bu isə revalvasiya adlanır. Devalvasiya bir mənada çox dəyişən məzənnənin bir nəticəsidir, revalvasiya isə əksinə, daha az qiymətli valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinin nəticəsidir. Devalvasiya iki əsas səbəblə aparılır. Bunlar ixracatı təşviq etmək və idxalı məddudlaşdırmaq yolu ilə, xarici ticarət kəsrlərinin, xarici və daxili qiymətlər arasındakı qeyri-tarazlığın aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilir. Devalvasiya ölkənin ödəniş balansına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu təsirlər, devalvasiya həyata keçirən ölkə ilə digər ölkələrdəki tələb və təklif şərtlərinə əsaslanır. Revalvasiya nəzəri olaraq devalvasiyanın tam əksinə olaraq şərh edilə bilməz. Çünki, təklif və tələbin qiymət artımlarına qarşı göstərdiyi həssaslıq, qiymət azalmalarına qarşı göstərdiyi həssaslığa bərabər deyil. Revalvasiya, ixracat həcmi və ölkəyə sərmayə girişi səbəbindən likvidlik və daxili tələb səviyyəsini azaldır. Satılma gücü paritetinin nəzəriyyəsi göstərir ki, sabit məzənnə sistemlərində balans valyuta məzənnələri ölkələrin

daxili qiymətlər səviyyəsindən, yəni yerli satınalma gücündən asılıdır. Sadəcə, milli valyutanın müəyyən miqdarı hər ölkədə eyni səbətə daxil olan malların alınması qabiliyyətinə əsaslanır. Bu səbəblə nəzəriyyə satınalma gücünün bərabərliyi adlanır. Bu gün valyuta məzənnələri azad bazar şəraitində müəyyənləşdirilə bilər. Mərkəz Bankının zaman zaman valyuta bazarına etdiyi müdaxilələr, hər ölkədə qarşılaşılan və sərbəst məzənnə sisteminə mane olmayan bir tətbiqdır.

Valyuta nəzarəti bir ölkədə xarici valyutada bank və fond arbitrajının yoxlanması və nəzarətidir. Dar mənada bu cür nəzarət hal-hazırda sənayeləşməni tamamlayan inkişaf etmiş ölkələrə aiddir. Geniş mənada valyuta nəzarəti, daxili iqtisadi siyasəti ilə valyuta qiymətlərinin nizamlanması, valyuta alış və satış mükafatları, görünməyən əməliyyatlara gətirilən miqdar məhdudiyyətləri, valyuta sahib olma hüququnun dövlətə buraxılması ilə birlikdə blokada və ödəmə razılaşmalarını da içinə alan olduqca əhatəli bir nəzarət etmə şəklidir. Valyuta nəzarət sistemində xarici valyutalar, beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklərdən tamamilə çıxarılır, çünki onlar lisenziyaya görə ayrılırlar. Xarici valyuta nəzarəti, balansın açıqlanmasının aradan qaldırılması, sərmayə ixracının idarə olunması, iqtisadi inkişafa nail olunması, ölkənin sənayesinin qorunması və dövlətə gəlir verilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Bir ölkədə xarici valyuta nəzarəti həyata keçirildikdə, ölkə konvertasiya qabiliyyətindən uzaqlaşacaq, ölkədə pul gəlirləri yenidən paylanacaq, qanunsuz əməliyyatlar artacaq, beynəlxalq razılıq qaldırılacaq.

Valyuta tənzimlənməsinin əsas prinsiplərinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- dövlətin xarici və daxili siyasətinin qarşılıqlı vəhdəti;
- habelə, valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsi sistemlərinin vəhdəti;
- dövlət tərəfindən valyuta əməliyyatlarında iştirak edən rezident və qeyri-rezidentlərin maraqlarının, o cümlədən hüquqlarının təmin olunması;
- rezident və qeyri-rezidentlərə məxsus valyuta əməliyyatlarına qeyri-əsaslı şəkildə edilən dövlət müdaxiləsi situasiyalarının istisna olunması və s.

1.3 Azərbaycanada valyuta nəzarəti sisteminin formalaşması və təkamülü

Valyuta nəzarətinin tətbiq edilməsinin ən erkən örnəkləri hələ 17-ci əsrdən iqtisad elminə məlumdur. Belə ki, 1651-ci ildə İngiltərədə Royal Exchange (valyuta qanunvericiliyi) və Navigation Acts (gəmiçilik qanunu) qəbul olunmaqla, Britaniya müstəmləkə imperiyasının sürətli şəkildə genişlənməsinin təməli qoyulmuşdur. Bəllidir ki, Gəmiçilik qanununun qəbul olunması İngiltərə ilə Niderland arasında dəniz müharibələrinə (1652-1784) əsas olmuşdur. Ancaq göstərilən dövrdə bu kimi situasiyaların başlıca səbəbi siyasətlə əlaqədar olmuşdur, başqa sözlə, daxili ünsürlərin rolu zəif olmuşdur.

Müasir dövrdə valyuta nəzarəti valyuta tənzimlənməsi ilə yanaşı milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması mexanizminin vacib tərkib hissəsi hesab edilir. Məşhur ingilis iqtisadçı alimi Coan Robinson hələ 1937-ci ildə valyuta sisteminin valyuta mübadilə kurslarının balansına istiqamətlənməsi klassik qaydasının tənqidilə çıxış etmişdir. O, bu müddəaya zidd şəkildə ənənəvi valyuta sistemlərinin valyuta mübadilə kurslarının ya normadan artıq çoxaldılmasını, ya da normadan artıq azaldılmasını çox rahat mümkün etdiyini demişdir. Elə bu səbəbdən, ölkələr daxili bazarlarını qorumaq üçün valyuta nəzarətinə müraciət etməli olurlar.

Dövlətin, ümumiyyətlə, cəmiyyətin davamlı maliyyə dayaqlarının formalaşdırılması, dövlətin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə əlverişli iştirakının təmin olunması, ölkənin, o cümlədən təsərrüfat subyektlərinin mənafeələrinin təmini baxımından bunların hamısına tam olaraq müvafiq valyuta nəzarəti sisteminin formalaşdırılması ən vacib vəzifələrdən biridir.

Valyuta nəzarəti ölkənin idarəetmə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir və onun mütləq şəkildə müəyyən olunmuş məqsəd, alət, hüquq, subyekt və obyektləri vardır. Onların da hər bir inkişaf mərhələsinə müvafiq olan spesifik məzmunu dövlət tənzimlənmə sistemində valyuta nəzarəti mexanizminin rolunu şərtləndirir.

Valyuta nəzarəti müasir tələblər baxımından vahid dövlət orqanı tərəfindən reallaşdırılan, bir-birilə sıx bağlı olan və qanunvericilik vasitəsilə nizamlanan hüquqyaradıcı və nəzarətedici tədbirlərin məcmusu kimi xarakterizə olunur. Valyuta nəzarəti respublikamızda valyuta nəzarəti orqanları, habelə onların agentləri vasitəsilə reallaşdırılır. Bu cəhətdən, respublikamızda başlıca valyuta nəzarəti orqanı AR Mərkəzi Bankı və AR Dövlət Gömrük Komitəsi hesab edilir, AR Mərkəzi Bankı qarşısında hesabat verən müvəkkil banklar isə valyuta nəzarəti agentləridir. AR Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK) rezident və qeyri-rezidentlərin xarici və milli valyutanın, o cümlədən digər valyuta sərvətlərinin respublikamızın gömrük sərhəddindən kənara çıxarması, eləcə də AR Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş bu kimi digər hallarda valyuta nəzarətini reallaşdırır. Gömrük orqanları valyuta nəzarətini reallaşdıran əsas dövlət orqanlarındanır. Gömrük orqanları AR Gömrük Məcəlləsi, habelə “Valyuta tənzihi haqqında” AR Qanununa müvafiq şəkildə gömrük işi ilə əlaqədar olan valyuta nəzarətini həyata keçirirlər.

Onlar müstəqil zonaların perimetrleri istisna edilməklə, şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasına məxsus milli valyutanın, o cümlədən milli valyudata olan qiymətli kağızların və digər bu kimi valyuta sərvətlərinin keçirilməsinə, nəqliyyat vasitələri və malların gömrük sərhəddindən keçirilməsilə bağlı olaraq valyuta əməliyyatlarına qanunvericiliyə müvafiq qaydada valyuta nəzarətini həyata keçirirlər.

Gömrük orqanları vasitəsilə həyata keçirilən valyuta nəzarəti zamanı üzə çıxarılmış hüquq pozuntularına görə təqsirkar şəxslər qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada cavabdehlik daşıyırlar.

Malların ixrac əməliyyatları prosesində valyuta vəsaitlərinin ödənişinə nəzarətin təşkil olunması “İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarət” və bu Təlimatın №1 Əlavəsilə təsdiq olunmuş “İxrac əməliyyatlarında valyuta ödənişlərinə nəzarətin texnoloji sxemi”nə müvafiq reallaşdırılır.

İxrac əməliyyatlarının gömrük rəsmiləşdirilməsi edilən zaman ilkin valyuta nəzarəti həyata keçirilir. Bu nəzarət zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən Yük şöbəsi tərəfindən ixracatçının təqdim etdiyi əlaqədar sənədlərin düzgünlüyü və tamlığı yoxlanılır.

Konsiqnasiya vasitəsilə ixrac əməliyyatları əcnəbi şəxslərlə bağlanmış kontraktlara əsasən respublika sərhəddlərindən kənarında satışı gömrük qurumlarında bəyan edildiyi gündən sonra 180 günədək müəyyən edilməklə malların ixrac edilməsini ifadə edir. Həmin satışdan qazanılan vəsaitlər, mallar satıldıqdan etibarən 10 (on) bank günü müddətində ixracatçıya xidmət edən müvəkkil bankdakı ixracatçıya məxsus valyuta hesabına mədaxil edilməlidir. Konsiqnasiya ticarətinə görə ayrılmış müddət ərzində mallar satılmadığı hald, 30 gün müddətində bu mallar Azərbaycan Respublikası ərazisinə geri qaytarılmalıdır. Bəzi ixracatçılar tərəfindən, hansı ki onlar dövlət müəssisəsi deyildir, gömrük orqanlarında bəyan edilməklə malların konsiqnasiya vasitəsilə ixracı həyata keçirilir. Belə ki, ölkənin dövlət müəssisələrində istehsal edilmiş malların dəyəri, istehsalçıya tam şəkildə ödəniş edildikdən sonra ixrac edilə bilər.

Valyuta tənzimlənməsinin başlıca orqanı Azərbaycan Respublikası “Valyuta tənzimi haqqında” Qanununun 13-cü maddəsinə əsasən AR Mərkəzi Bankı hesab edilir və o, aşağıda göstərilənləri yerinə yetirir:

-respublikada valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi haqqında normativ aktlar qəbul edir;

-ölkədə xarici valyutanın, o cümlədən, xarici valyutada olan qiymətli kağızların tədavül qaydasını və sahəsini müəyyənləşdirir;

-AR-da rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin xarici valyuta, habelə qiymətli kağızlarla (xarici valyutada olan) əməliyyatların yerinə yetirilməsi qaydalarını, o cümlədən, AR-da rezident olmayan şəxslərin milli valyuta və milli valyutada olan qiymətli kağızlar ilə əməliyyatların yerinə yetirilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir;

-rezidentlərə aid olan xarici valyutanın və eləcə də, xarici valyutada qiymətli kağızların AR ərazisinə məcburi şəkildə gətirilməsi, köçürülməsi və göndərilməsi

qaydalarını, o cümlədən, AR sərhəddindən kənarda rezidentlərin xarici valyuta hesablarının təsis edilməsinin şərt və hallarını müəyyənləşdirir;

-valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək məqsədilə bankların və kredit təşkilatlarının lisenziyalaşdırılmasının ümumi qaydalarını müəyyənləşdirir və lisenziyalar verir;

-valyuta əməliyyatlarının aparılması üzrə uçot, hesabat, statistika və sənədləşmənin ümumi formalarını, eləcə də onların təqdim edilməsi müddətlərini qaydalarını müəyyənləşdirir;

-qəbul olunmuş beynəlxalq standartlar rəhbər tutularaq AR-da valyuta əməliyyatları üzrə statistika işləyib hazırlayır, onu dərc edir;

-“Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında” və “Valyuta tənzimi haqqında” qanununda göstərilmiş digər bu kimi funksiyaları icra edir.

Valyuta nəzarəti və valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, mərkəzləşmiş valyuta fondlarının, habelə iqtisadi subyektlərin valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydalarının təyin olunması valyuta tənzimlənməsinə aid tərkib hissələri kimi çıxış edir.

AR “Valyuta tənzimi haqqında” qanunun 5-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi, AR valyuta ehtiyatları ölkənin sosial inkişafı və iqtisadi tələbatı ilə əlaqədar ehtiyacları ödəmək, milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətini qoruyub saxlamaq, xarici borcların ödənişi bölməsində öhdəlikləri icra etmək üçün mərkəzləşdirilmiş xarici və digər bu kimi valyuta sərvətləridir. Bu qanunun 6-cı maddəsilə rezident və qeyri-rezident hüquqi şəxslərin valyuta sərvətləri daxili valyuta bazarında valyuta alışından, xarici iqtisadi fəaliyyətdən, valyuta kreditləri şəklində, eləcə də AR qanunvericiliyinə əks olmayan bu kimi şəkillərdə əldə edilən valyuta buraxılışı hesabına əmələ gəlir.

AR “Valyuta tənzimi haqqında” qanunun 2-ci fəslinin 2-ci maddəsində qeyd edilən müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Rezidentlərin bir-birilə milli valyutada hesablaşmalar aparmağına heç bir mədudiyyət qoyulmur.

- AR ərazisində qeyri-rezidentlərin milli valyutanı əldə etməsi, habelə ondan istifadə formaları AR Mərkəzi Bankı vasitəsilə müəyyənləşdirilir.

- Rezident və qeyri-rezidentlərin milli valyuta və milli valyutada olan qiymətli kağızlar AR hüdudlarından kənara çıxarması və onları göndərməsi, o cümlədən AR ərazisinə gətirməsi və göndərməsi AR Nazirlər Kabinetinin və AR Mərkəzi Bankının birlikdə müəyyənləşdirdikləri qaydaya əsasən reallaşdırılır.

Milli valyutanın mübadilə məzənnəsinin stabilləşdirilməsi mübadilə kurslarını və alıcılıq qabiliyyətini (paritet) yaxınlaşdırmağa şərait yaradır. Bu da öz növbəsində açıq iqtisadiyyatda stabilləşmənin, habelə kapitalın xarici ticarət əməliyyatları sahəsinə axınının kəsilməsinin ən mühüm şərtidir. Milli valyutanın mübadilə məzənnəsinin stabilləşməsi kapitalın qənimətçi valyuta dəyişməsi üzrə əməliyyatları sahəsinə axınına kəsməyə şərait yaradır. Ona görə ki, dempinq əməliyyatlarının davamlı iqtisadiyyatda reallaşdırılan bank əməliyyatlarında, habelə gəlirlərində rolu mühüm dərəcədə olmur. Stabilləşmə zərərli ixracı minimumlaşdırmağa və hətta dayandırmağa, əhali və təsərrüfat subyektlərinin milli pul vahidinə olan etibarını möhkəmləndirməyə də şərait yaradır. Ancaq ki, valyuta məzənnəsinin stabilləşdirmək üzrə cəhd özündə çoxlu sayda valyuta ehtiyatlarının varlığını tələb etməklə bərabər, tamamilə pul-kredit siyasətinin mürəkkəbliyinə və sərtliyinə yüksək tələblərin verilməsini ehtiva edir. Lakin yenə də, valyuta məzənnəsinin reyestri, yaxud stabilliyi eyni vaxtda ölkə rəhbərliyinə də çoxsaylı böyük dividendlər qazandıra bilər. Bu ilk növbədə onunla bağlıdır ki, müəyyən dövr üzrə inflyasiya dayandırılır, yaxud bütövlükdə yox olur. Valyuta məzənnəsinin uzun müddət stabil qalmasına xeyli sayda amillər maneçilik törədir. Bura valyuta ehtiyatlarının olmaması, valyuta bazarının dağınıqlığı və məhdudluğu, möhtəkirlilik ucbatından milli valyuta məzənnəsinin normadan çox artıq aşağı enməsi daxil edilir.

Valyuta məzənnəsi milli müəssisələrin istehsal qiymətlərilə dünya bazar qiymətləri arasında dəyər müqayisəsini aparmağa imkan verən alətdir. Aparılmış xarici iqtisadi əməliyyatların yekununu miqdar cəhətdən ölçməyə və onu üzə çıxarmağa şərait yaradan faktor valyuta məzənnəsidir. Buna görə də ayrı-ayrı dövlətlərin valyutalarının dəyər nisbətini ifadə edən valyuta məzənnəsi qarşılıqlı mübadilə üçün vacib əhəmiyyət daşıyır, digər amillərlə bərabər idxal və ixrac qiymətlərinin nisbətinə, şirkət, birlik və müəssisələrin rəqabətə davamlı olmasına və gəlirinə təsir edir. Göstərilən valyuta

məzənnəsi dövləti hər bir situasiyada bu məzənnə səviyyəsini qoruyub saxlamağa məcbur edir. Bu valyuta məzənnəsi mübadilə, eləcə də istehsalda dəyişikliyə məruz qalmış beynəlxalq standartlara müvafiq olmayan strukturları və nisbətləri qoruyub saxlayır və nəticə etibarilə xarici amillərin daxili iqtisadiyyata birbaşa təsir etməsinə maneə yaradır. Valyuta kurslarının davamlılığı 2 başlıca şərtlə bağlıdır:

-ölkələr arasında ödənişlərin tarazlaşdırılması;

-bu balansın pozulması situasiyalarında bazarda mövcud olan mübadilə məzənnəsinin saxlanması məqsədilə valyuta ehtiyatlarının kifayətliliyi.

Bu səbəblərdən dolayı, dövlətin ödəniş balansının durumu, ilk növbədə, cari əməliyyatlarda milli pul vahidinin valyuta məzənnəsinə birbaşa təsir edir. Uzun sürən passiv ödəmə balansında milli valyutanın mübadilə məzənnəsi azalır və əksinə, aktiv balansda valyuta məzənnəsi yuxarı qalxır. Səciyyəvidir ki, valyuta məzənnəsinin dinamikasından ötrü vacib əhəmiyyət daşıyan 2 dövlət arasında olan cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansının saldosu deyil, həmin balansın bu dövlət ilə beynəlxalq hesablaşmalarda iştirak edən ölkələrin hamısı üzrə ümumi saldo hesab edilir.

Beynəlxalq hesablaşmalar öz növbəsində, balans sistemi ilə bağlıdır. Balans sistemində cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansı, ticarət balansı, müəyyən dövrə və eləcə də müəyyən tarixə müvafiq hesablaşma balansı aid edilir. Ödəniş balansının başlıca tərkib hissəsi hesab edilən ticarət balansı müəyyən dövrə üzrə (il, rüb, ay) həmin ölkəyə məxsus malların idxal və ixrac dəyərləri arasındakı nisbəti əks etdirir. Cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansı özündə xarici ticarət dəyəri istisna olmaqla, turizm və nəqliyyat xərcləri, investisiya gəlirləri (hansı ki bu gəlirlər görünməyən ixracdan gəlir), eləcə də transfertləri (rəsmi və şəxsi köçürmələr) ehtiva edir. Cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansına məxsus aktiv saldo kapitalın dövlətdən çıxarılması üzrə əsas formalaşdırır. Passiv saldo kredit və kapitalın hərəkət balansında göstərilən kapitalların müvafiq axını vasitəsilə ödənilməsinə tələb edir. Kredit və kapitalların hərəkət balansına ehtiyatlar istisna olmaqla, kapitalların hərəkəti, portfel investisiyalar, birbaşa investisiyalar, gəlirin təkrar investisiya edilməsi, uzunmüddətli və qısamüddətli kapitallar, kreditlər üzrə ödəniş və köçürmələr daxildir. Ümumi ödəniş balansının tərkibinə cari əməliyyatlar üzrə ödəmə

balansı, kredit və kapitalların hərəkət balansı, eləcə də valyuta və qızıl ehtiyatlarının hərəkəti aid edilir. Hesablama balansı bir dövlətin digər ölkələrə nəzərən öhdəlik və tələblərini əks etdirir. Bunlara şəxsi aktivlər, ölkənin aktivləri (qızıl, valyuta və digərləri), alınmış və verilmiş kreditlər, birbaşa investisiyalar, maliyyə və qeyri-maliyyə korporasiyalarına məxsus bu kimi öhdəliklər aiddir. Hesablama balansına ödəniş balansından fərqli olaraq, başqa dövlətlər üzrə ödənişlərin aparılmadığı tələb və öhdəliklərin hamısı daxil edilir. Hal-hazırda valyuta məzənnələrinin kəskin enib-qalxmalarının və valyutaların nisbi qiymət variasiyalarının hesabına qarşılıqlı beynəlxalq öhdəlik və tələblərin tənzimlənməsilə əlaqədar nəzəri imkan real həqiqətə dönmüş, müasir çevrilmə mexanizminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Praktika, üzən, ancaq dövrü üsulla tənzimlənən valyuta məzənnələrinin müsbət yekunlarını təsdiq etmişdir. Bu növ kurs formalaşdırıcı mexanizm milli iqtisadiyyatın “açıqlıq” prinsiplərinə, onların dünya təsərrüfatına inteqrasiya etməsinə çox yüksək səviyyədə cavab verir. Şərtləşdirilmiş hüdudlarda üzən valyuta kursları iqtisadiyyatın nisbət və strukturu üzrə konservasiya problemini ləğv edir. Məsələ burasındadır ki, azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində valyuta mövqelərinin pisləşməsi situasinya xalq təsərrüfatının bu kimi sahələrində durumun müvəffəqiyyətsizliyini göstərir. Bu da öz növbəsində, beynəlxalq və milli səviyyədə iqtisadi siyasət vasitələrinin yardımı ilə korreksiya edici tədbirlərin vacibliyini göstərir. Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, valyutanın dövlətin müdaxiləsi olmadan Mərkəzi Bankın şəxsində “təmiz” üzməyi göstərilən problemi həll etmir. Bu səbəbdən dolayı, valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsini əks etdirən, mərkəzi banklar vasitəsilə reallaşdırılan elastiki və aktiv valyuta siyasəti tələb edilir. Valyuta məzənnəsi hesabına milli valyutanlığın məhdudluğu ləğv edilir, onun lokal dəyərinin beynəlxalq səviyyəli dəyərə konversiyası baş verir. Nəticə etibarilə, xüsusi dəyər meyarı yaranır və bu meyar valyutalar arasında nizamlı və müntəzəm formada dəyişdirilmə imkanını formalaşdırır.

Təsərrüfat əlaqələrinin beynəlxalq səviyyəli bütün mexanizmlərində valyuta məzənnəsi özünəməxsus yer tutur. Valyuta məzənnəsi vasitəsilə milli qiymətlərin, əmək haqlarının və çoxsaylı digər dəyər indikatorlarının səviyyələri ilə xarici dövlətlərin oxşar

indikatorları müqayisə edilir. İdxal mallarının səmərəliliyi, malların istehsal məqsədinə müvafiqliyi, iqtisadiyyatın bu kimi sektorlarında inkişafın nisbi gəlirliliyi, nəticə etibarilə dövlətin beynəlxalq əmək bölgüsündə olan iştirak səviyyəsi qeyd edilən əsasla müəyyən edilir. Bütün ölkələrin valyuta tənzimlənməsi, ilk növbədə, möhkəm məzənnə və yaxud üzən məzənnə sisteminin istifadə edilməsindən asılıdır.

Valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi dövlət və bazar vasitəsilə həyata keçirilir. Tələb və təklifə, o cümlədən dəyər qanunlarının fəaliyyətinə və rəqabətə söykənən bazar tənzimlənməsi nisbətən kortəbii formada yerinə yetirilir. Dövlət və bazar valyuta tənzimlənməsi bir-birini komplektləşdirir. Belə ki, rəqabətə əsaslanan bazar tənzimlənməsi inkişafa təkan verir, dövlət mexanizmi valyuta münasibətlərinin bazar tənzimlənməsinin mənfi nəticələrinin ləğv edilməsinə istiqamətləndirilir. Onların arasında olan nisbət davamlı olaraq dəyişir. Müharibə, müharibədən sonrakı dağıntılar, habelə böhran şəraitində dövlət valyuta tənzimlənməsi vacib əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi durum yaxşılaşdığı təqdirdə valyuta əməliyyatlarında liberallaşdırılma olur və həmin sektorda bazar rəqabəti üçün şərait formalaşdırılır. Valyuta əməliyyatlarını nizamladmaq məqsədilə dövlət hər zaman valyuta nəzarətini reallaşdırır. Dövlət vasitəsilə tənzimləmə valyuta münasibətlərində bazar tənzimlənməsinə dair mənfi nəticələrin ortadan qaldırılmasına, ödəniş balansının tarazlığına, inflyasiya və işsizlik artımının aşağı salınmasına, davamlı iqtisadi artımın əldə edilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi valyuta siyasətinin köməyi ilə baş tutur. Valyuta intervensiyaları (müdaxilələri) ölkələrin valyuta siyasətlərinin vacib elementidir. Valyuta müdaxilələri – mərkəzi banklar vasitəsilə valyuta bazarlarında olan xarici valyutalara əleyhinə milli valyutanın alınması üzrə yerinə yetirilən əməliyyatlardır. Onların həyata keçirilməsində məqsəd müvafiq valyuta məzənnəsi səviyyəsinin, ayrı-ayrı valyutalara dair passiv və aktiv balansların, yaxud valyuta bazarı iştirakçılarının gözləmə və gümanlarının dəyişməsidir. Valyuta müdaxilələrinə məxsus mexanizmin iş prinsipi ticarət müdaxilələrinin aparılması mexanizminə oxşardır.

Mərkəzi Bank milli pul vahidinin məzənnəsini yüksəltmək məqsədilə milli valyutanı almalı, xarici valyutanı isə satmalıdır. Beləliklə də, xarici valyutaya tələb aşağı düşür,

nəticədə milli valyutanın məzənnəsi yüksəlir. Əksinə, milli valyutanın məzənnəsini aşağı salmaq məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən xarici valyuta alınır, milli valyuta satılır. Bu isə müvafiq olaraq xarici valyuta məzənnəsinin artmasına, milli valyuta məzənnəsinin azalmasına gətirib çıxarır. İntervensiyaları reallaşdırmaq məqsədilə, adətən, rəsmi valyuta ehtiyatlarından istifadə edilir. Valyuta ehtiyatlarının səviyyəsində baş verən dəyişikliklər valyuta məzənnələrinin yaradılma proseslərinə dövlət tərəfindən edilən müdaxilənin indikatoru ola bilər. Rəsmi intervensiyalar ayrı-ayrı metodlarla – təcili icra və ya müddətli, açıq şəkildə (birjada) və ya məxfi (banklararası bazarda), birbaşa bank əməliyyatları vasitəsilə və yaxud brokerlər vasitəsilə keçirilir. Əlavə olaraq, onlar, “sterilləşdirilmiş” və “sterilləşdirilməmiş” rəsmi valyuta intervensiyaları kimi fərqləndirilir. “Sterilləşdirilmiş” müdaxilələrin gedişatı prosesində rəsmi olan xarici netto-aktivlərdə baş verən dəyişikliklər daxili aktivlərin müvafiq dəyişmələri ilə kompensasiya edilir, yəni ki, rəsmi “pul bazası”nın çəkisinə heç bir təsir olmur. əgər müdaxilələrin gedişatı prosesində rəsmi valyuta ehtiyatlarında olan dəyişmələr pul bazasının dəyişməsinə gətirib çıxarırsa, bu müdaxilə “Sterilləşdirilməmiş” intervensiya hesab edilir. Davamlı perspektivdə milli valyuta məzənnəsində baş verən dəyişikliklərə dair valyuta intervensiyalarının gözlənilən nəticələrin əldə olunması üçün bir sıra şərtlərin mövcudluğu çox vacibdir. Bu şərtlərə MB-da valyuta intervensiyalarının həyata keçirilməsi məqsədilə yetərincə ehtiyatların mövcudluğu, iqtisadi inkişafın sürəti, MB-ın çoxillik siyasətinə bazar iştirakçılarının etibar, pul kütləsinin artma (azalma) sürəti, inflyasiya sürəti kimi iqtisadi baza indikatorlarının dəyişməsi daxildir.

Valyuta intervensiyalarının keçirilməsilə əlaqədar təhlükə, valyuta məzənnələrinin çoxillik hərəkətinin başlıca səbəblərinin nəzərdən qaçmasından ibarətdir. Lakin əmək haqqına dair siyasət və pul siyasəti bunun üçün əlverişli hesab edilmir. Ancaq proteksionist tədbirlərin demontaj edilməsi məzənnənin artırılması yönündə milli pul vahidinə təzyiğin aşağı salınmasına kömək edər.

MB vasitəsilə uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi, eləcə də daxili bazarda kredit dəyərində və bunun sayəsində kapitalın beynəlxalq hərəkət fəaliyyətinə təsir göstərməklə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi diskont və ya uçot siyasəti adlanır. Bu valyuta

məzənnəsinin ənənəvi şəkildə tənzimlənməsi metodudur. Müasir dövrdə isə valyuta məzənnəsinə bu formada təsir metodunun effektivliyi önəmli dərəcədə aşağı düşmüşdür. Bu əsasən, dövlət tərəfindən kreditin və kapitalların hərəkətinin tənzimlənməsi, təsərrüfat əlaqələrinin beynəlxalq səviyyəyə çatdırılması, kreditin bahalaşmasının milli iqtisadiyyatın inkişafına neqativ təsir göstərməsilə bağlıdır. Bu səbəbdən dolayı, indiki dövrdə dövlət tərəfindən valyuta məzənnəsinə başlıca təsir aləti valyuta intervensiyası hesab edilir. Xüsusi iqtisadiyyatın, hazırki situasiyada milli valyutanın müdafiə olunmasına istiqamətlənmiş tədbirlər proteksionist tədbirlərdir. Proteksionist tədbirlərə, ilk olaraq, valyuta məhdudiyyətləri aid olunur. Rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta və valyuta qiymətliləri vasitəsilə yerinə yetirdiyi əməliyyatların inzibati, yaxud qanunverici qadağası, yaxud da nizamlanması valyuta məhdudiyyətləridir. Onun növlərinə kapital hərəkətinin və beynəlxalq ödənişlərin tənzimlənməsi, valyuta blokadası, xarici valyutanın müstəqil şəkildə alınıb satılmasına qadağa, xarici valyuta və başqa valyuya qiymətlilərinin dövlətin əlində mərkəzləşməsi, gəlirin, qiymətli kağızların və qızılın hərəkətinin repatriasiyası daxildir.

Ölkənin xarici ticarət şərtlərinin dəyişdirilməsi üçün dövlət davamlı olaraq valyuta məzənnəsilə manipulyasiya edir, valyuta tənzimlənməsinin 2 qat valyuta bazarı, revalvasiya və devalvasiya kimi metodlarından istifadə edir. Valyuta tənzimlənməsinə dair tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır:

- Ticarət balansının vəziyyəti. Bu balansın kəsri idxalın ödənməsi məqsədilə ölkəni xarici valyuta almağa məcbur edir, belə ki, valyuta məzənnəsinin azalmasına səbəb olur. Əksinə, müsbət saldo milli valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

- Kapital hərəkətinin saldosu – onlula bağlıdır ki, xarici kapitalların ölkə ərazisinə axın etməsi ona aid valyuta məzənnəsinə yüksəldir. Buna baxmayaraq, faiz ödənişlərinin əks istiqamətdə axın etməsilə bağlı, bu amil perspektivdə zidd tendensiyaya səbəb ola bilər.

- İnflyasiya səviyyəsi və inflyasiya gözləmələri. Mövcud inflyasiya səviyyəsinin başqa dövlətlərlə müqayisədə artması ölkənin valyuta məzənnəsinə azaldır və əksinə.

Ödəniş balansında ticarət balansı başlıca yerə sahibdir. Bu səbədən, ödəniş balansının maddələri, hansı ki bunlar cari əməliyyatları ifadə edir, milli valyutanın dəyişmə məzənnəsinə olduqca çox təsir göstərirlər. Cari ödəniş balansının mənfi saldosu yerli mal və xidmətlərin dünya bazarında az rəqabətə davamlı olmasını və həmin dövlətin vətəndaşlarından ötrü xarici malların daha da cəlbədicə olmasını əks etdirir. Bu da ölkənin xarici borcunun çoxalmasına, milli valyutanın dəyişmə məzənnəsinin aşağı düşməsi tendensiyasına səbəb olur. Buna baxmayaraq, burada başlıca rol idxal və ixrac mallarının qiymətlərinin elastikliyinə aiddir. Deməli, idxal mallarına olan tələb qeyri-elastik olduğu təqdirdə, milli pul vahidinin dəyişmə məzənnəsinin azalması dövlətin ticarət balansını kəskinləşdirə bilər.

Mərkəzi Bankların valyuta siyasətini həyata keçirməsi milli valyutanın tarazlıq məzənnəsinin müdafiə edilməsinə dair aparılır. Valyuta bazarında onların başlıca rolu milli valyutanın kəskin şəkildə kurs dəyişmələrinə icazə verməməkdən, bu və ya digər sərhədlərdə kursların saxlanmasıdır. Valyuta tənzimlənməsinin reallaşması beynəlxalq, regional və milli səviyyədə olur. Dövlət səviyyəsində (milli) valyuta tənzimlənməsi Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi, maliyyə (valyuta) nəzarəti orqanları vasitəsilə həyata keçirilir. Valyuta əməliyyatlarının və beynəlxalq hesablaşmaların yerinə yetirilməsi qaydalarının dövlət vasitəsilə müəyyən edilməsi valyuta tənzimlənməsidir. Birbaşa reallaşdırılan valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları ilə, dolayısı valyuta tənzimlənməsi iqtisadi, eləcə də maliyyə-kredit metodları ilə bazarın iqtisadi agentlərinin davranışına təsir etməklə reallaşdırılır. Beynəlxalq səviyyədə valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində Beynəlxalq Valyuta Fondunun roluna aid edilir:

- Beynəlxalq Valyuta Fondu valyuta məzənnələrinin rejimi üzrə dövlətlərarası tənzimlənməni reallaşdırır;
- Beynəlxalq Valyuta Fondu SDR (xüsusi borcalma hüququ) buraxmaq vasitəsilə şərtsiz likvid vəsait formalaşdırmaq səlahiyyətinə sahibdir;
- Beynəlxalq Valyuta Fondu qızılın nümayişi üzrə siyasətin icraçısı hesab edilir;

- Fonda üzv olan dövlətləri kreditləşdirməklə, beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir;
- Daimi üzvlərin makroiqtisadi siyasətinə və dünya iqtisadiyyatının vəziyyətinə nəzarət və təsir edir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VALYUTA NƏZARƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.

2.1 Valyuta qanunvericiliyi və valyuta sisteminin təhlili

Valyuta bazarının fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə respublikamızda xüsusi valyuta qanunvericiliyi qəbul edilmişdir. Bu qanunvericiliyin bünövrəsini “Valyuta tənzimlənməsi haqqında” AR-nın 1994-cü ilin oktyabr ayının 21-də qəbul edilmiş 910 sayılı qanunu təşkil edir. Göstərilən Qanun AR ərazisində valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi prinsiplərini, valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsi qurumlarının funksiya və səlahiyyətlərini, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta sərvətlərinə malik olma, həmin sərvətlərdən istifadə və bu sərvətlərə dair sərəncam vermək sektorunda vəzifə və hüquqlarını, valyuta qanunvericiliyinə dair pozulma hallarına görə məsuliyyəti müəyyənləşdirir.

Ölkənin valyuta ehtiyatlarının yaradılması və istifadəsi qaydaları “Valyuta tənzimlənməsi haqqında” AR qanununa müvafiq şəkildə müəyyən olunmuşdur.

Vahid valyuta ərazisi olan respublikamızın ərazisində milli pul vahidi kimi manatın alıcılıq qabiliyyəti üzrə möhkəmləndirilməni təmin edən valyuta və pul-kredit siyasəti həyata keçirilir. Milli pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini qoruyub saxlamaq, ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı ilə əlaqədar ehtiyacları təmin etmək, xarici borcun ödənişi üzrə öhdəlikləri icra etmək üçün mərkəzləşdirilmiş xarici valyuta sərvətləri – dövlətin valyuta ehtiyatları hesab olunur. Bu ehtiyatlar sabitləşdirmə fondundan və dövlət büdcəsinin valyuta gəlirlərindən ibarətdir. Valyuta ehtiyatlarının yaradılması metodu AR Prezidenti tərəfindən müəyyən olunur. Manatın məzənnəsinin sabitləşdirilməsi məqsədilə sabitləşdirmə fondu formalaşdırılır. Mərkəzi Bank tərəfindən sabitləşdirmə fondundan istifadə haqqında sərəncam verilir.

Təşkilat və müəssisələrin valyuta vəsaitinin yaradılmasına nəzər saldıqda, rezident və qeyri-rezident hüquqi şəxslərə məxsus valyuta vəsaiti daxili valyuta bazarında olan valyuta alqısından, xarici iqtisadi fəaliyyətdən, valyuta kreditləri şəklində, o cümlədən

qanunvericiliyə əks olmayan digər şəkillərdə əldə olunan valyuta hasilatı sayəsində formalaşır. Mərkəzi Bank tərəfindən digər hallar müəyyənləşdirilmədikdə rezidentlər tərəfindən əldə olunan xarici valyuta icbari formada müvəkkil banklardakı hesablarında köçürülməlidir. O cümlədən, MB-in müəyyənləşdirdiyi formada rezidentlər ölkə sərhədlərindən kənarda xarici valyuta hesabı açmaq səlahiyyətinə malikdir. Hüquqi şəxs sayılan rezidentlər üçün AR-da valyuta əməliyyatlarının reallaşdırılmasına məhdudiyət qoyulmur. Hüquqi şəxs sayılan rezidentlər tərəfindən kapitalın hərəkətilə əlaqədar olan valyuta əməliyyatları Mərkəzi Bankın müəyyənləşdirdiyi formada yerinə yetirilir. Həm fiziki, həm də hüquqi şəxs hesab edilən rezidentlər gömrük qaydalarına riayət etməklə valyuta sərvətlərini ölkəyə gətirmək, köçürmək və göndərmək səlahiyyətinə malikdirlər.

Mərkəzi Bank rezidentlərə aid xarici valyutanın və xarici valyutada olan qiymətli kağızların, AR ərazisinə köçürülməsi və göndərilməsi, eləcə də AR ərazisindən köçürülməsi və göndərilməsinə dair qaydaları müəyyənləşdirir.

Fiziki şəxs hesab edilən rezidentlərin AR ərazisində valyuta əməliyyatları, habelə əvvəllər gətirilmiş, göndərilmiş və köçürülmüş valyuta sərvətlərini gömrük qaydalarına riayət olunması şərtilə onların təqdim etdiyi bəyannaməyə uyğun şəkildə ölkədən köçürmək, göndərmək və çıxarmaq hüququna sahibdirlər. Fiziki şəxs sayılan rezidentlərin xarici valyuta vəsaiti, habelə ölkə çərçivəsində əldə olunan vəsait müvəkkil banklardakı hesablarına müstəqil şəkildə köçürülməlidir. Qeyri-rezidentlərə nəzər saldıqda isə, onların müvəkkil banklarda milli və xarici valyutada hesabları açmaq səlahiyyətinin olduğunu deyə bilərik. Gömrük qaydalarına riayət olunması şərtilə, qeyri-rezidentlərin valyuta vəsaitlərini respublikaya gətirmək, göndərmək və köçürmək hüququ vardır. Qeyri-rezidentlər tərəfindən valyuta vəsaitləri ölkəyə əvvəllət gətirilmiş, yaxud göndərilmiş olduğu təqdirdə, qeyri-rezidentlər həmən valyutaa vəsaitlərini ölkə ərazisindən heç bir əngəl olmadan köçürmək, çıxarmaq hüququna sahibdirlər. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, qeyri-rezidentlərin valyuta vəsaitlərini ölkə ərazisindən köçürülməsi qaydalarını uyğun olaraq “Valyuta tənzimi haqqında” qanunun XI maddəsinin 3-cü

bəndində qeyd edilənlər istisna edilməklə, Dövlət Gömrük Komitəsi Mərkəzi Bank ilə birgə müəyyənləşdirir.

Rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin apardıqları valyuta əməliyyatlarına onların anlayışı verildikdən sonra nəzər sala bilərik. Ona görə ki, valyuta nəzarəti məhz rezident və qeyri-rezidentlərin yerinə yetirdiyi valyuta əməliyyatları üzərində reallaşdırılır. Onların valyuta əməliyyatları həyata keçirmələri üçün rezident və qeyri-rezidentlərə məxsus istənilən müvəkkil bir bankda hesabın olması mütləqdir. Müvəkkil banklarda rezidentlər xarici valyuta hesablarına sahib ola bilərlər. Mərkəzi Bank tərəfindən digər bir hal müəyyən olunmadıqda rezident təşkilat və müəssisələr əldə olunan xarici valyutayı icbari formada müvəkkil banklardakı hesablarına köçürməlidirlər. Həmçinin, rezidentlər Mərkəzi Bankın müəyyənləşdirdiyi vəziyyətlərdə dövlət sərhədlərindən kənarında xarici valyuta hesabı açmaq səlahiyyətinə malikdir. Qeyri-rezidentlərin isə müvəkkil banklarda milli və xarici valyutada özlərinə hesab açmaq səlahiyyətləri vardır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf etməsində ölkədə valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması sahəsində olan problemlər də sırf bu sektorda hüquqi bazanın boşluğundan formalaşırdı. Qısa bir dövrdən sonra manatın rubla olan bağlılığının ləğvi, “dəyişkən” valyuta sisteminə əsasən manatın məzənnəsinin müəyyən olunması milli pul vahidinin sağlamlaşması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Yeni prinsiplər əsasında ölkədə valyuta mexanizminin formalaşdırılmasında, habelə milli pul vahidinin sabitliyinin təmin edilməsində 1994-cü il 21 oktyabr tarixində qəbul edilmiş “Valyuta tənzihi haqqında” qanun vacib addım oldur. İlk növbədə hüquqi norma anlayışına aydınlıq gətirək. Ümumi formada hüquqi norma uyğun dövlət aktlarında göstərilmiş və sanksiyalaşdırılmış hüquqi qaydalar hesab edilir. Bura Prezidentin sərəncam və fərmanlarında, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarında, konstitusiyaya qanunlarında, müvafiq Komitə və Nazirlik rəhbərlərinin əmr və qərarlarında əks olunun hüquqi qaydalar aiddir.

Valyuta tənzimlənməsində başlıca hüquqi baza konstitusiya hesab edilməyinə baxmayaraq, burada valyuta tənzimlənməsinə dair mütləq bir maddə mövcud deyildir. Konstitusiyada, ümumən gömrük sistemi haqqında bilavasitə təlimat olmasa da, birbaşa ölkədə gömrük işinin sərbəst fəaliyyəti üçün bir neçə maddəsi mövcuddur.

Gömrük Komitəsi ölkənin icra hakimiyyəti sistemində aiddir və başqa dövlət qurumları ilə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir. Konstitusiyanın XV maddəsinin 2-ci bəndi tamamilə dövlət və iqtisadi inkişaf münasibətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinə xidmət göstərir:

“Azərbaycanda dövlət bazar münasibətlərinə əsasən iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə şərait formalaşdırır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə haqsız rəqabətə və inhisarçılığa imkan vermir”.

Konstitusiyada qeyd olunan bir neçə maddənin valyuta mexanizminin tənzimlənməsində müəyyən dərəcədə istifadə edilməsi, gömrük işinin necə də çətin və qarışıq olmasını göstərir.

Əsas baza qanunlarının valyuta tənzimlənməsində əhəmiyyəti olduqca çoxdur. Hər bir qanuna dair normativ aktların işlənilib hazırlanması ölkənin əsas qanununa əsaslanır. Mövcud valyuta tənzimlənməsi qanunlarını 2 qrupa ayıra bilərik:

1) birbaşa və 2) dolaylı yolla valyuta məsələlərini tənzimləyən qanunlar.

İlkin qrupun tərkibinə “Valyuta tənzimi haqqında” AR Qanunu, AR “Gömrük Məcəlləsi”, “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu, o cümlədən valyuta nəzarətilə birbaşa əlaqədar digər qanunlar aid edilir.

Növbəti qrupun tərkibinə AR “Vergi Məcəlləsi”, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Qanun, “İnzibati Xətalər Məcəlləsi” və digər qanunlar aid olunur.

Bildiyimiz kimi, valyuta əməliyyatları valyutanın köçürülməsi, göndərilməsi və gətirilməsilə bağlı olan əməliyyatlar hesab edilir. Respublikamızda valyuta ilə bağlı

əməliyyatların keçirilməsi “Valyuta tənzimi haqqında” AR-nın 1994-cü il 21 oktyabr tarixli 910 sayılı qanunu ilə tənzimlənməyə başlandı. Göstərilən qanun AR ərazisində valyuta ilə əməliyyatların aparılması prinsiplərini, valyuta nəzarəti və valyuta tənzimi qurumlarının funksiya və səlahiyyətlərini, fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta ehtiyatlarına malik olmaq, bu ehtiyatdan istifadə, onlar haqqında sərəncam vermək sektorunda vəzifə və hüquqlarını, valyuta qanunvericiliyinin pozulması hallarına görə məsuliyyəti müəyyənləşdirir. Bu qanunda rezidentlərin bir-birilə milli pul vahidi ilə hesablaşmaların aparmağına heç bir məhdudiyyətin qoyulmadığı göstərilir. O cümlədən, AR-da qeyri-rezidentlərin milli valyutanı əldə etməsi, ondan istifadə qaydası AR Mərkəzi Bankı vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Rezident və qeyri-rezidentlərin milli pul vahidini və milli valyutada işlədilən qiymətli kağızları AR ərazisindən çıxarması və göndərməsi, həmçinin AR Nazirlər Kabinetinin və Mərkəzi Bankının birlikdə müəyyənləşdirdikləri qaydada reallaşdırılır. O cümlədən, qanunda rezidentlərin AR Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyənləşdirilən qaydada və müəyyən məqsədlər üçün AR-a aid daxili valyuta bazarında xarici xarici valyutanı sərbəst alıb sata bildikləri göstərilir.

Xarici valyutanın alqı-satqı prosesi Mərkəzi Bankın müəyyənləşdirdiyi formada müvəkkil banklar tərəfindən reallaşdırılır. Eyni zamanda xarici valyutanın alınıb satılması üzrə əqdləri birbaşa müvəkkil banklar arasında, habelə, AR Mərkəzi Bankının müəyyənləşdirdiyi şərt və qaydalar çərçivəsində fəaliyyətdə olan valyuta birjaları tərəfindən reallaşdırıla bilər. Xarici valyutanın alqı-satqısına müvəkkil bankların iştirakı olmadan icazə verilmir. Qeyd edilən müddələrin pozulması halları ilə bağlanmış xarici valyutanın alqı-satqı əqdləri etibarsız hesab edilir.

AR Mərkəzi Bankı vasitəsilə manatın sabitliyinin təmin olunması üçün xarici valyutaların alınıb satılması ilə bağlı əməliyyatlar həyata keçirilir, valyuta bazarına müdaxilə göstərir, satış məzənnəsinin alış məzənnəsindən kənarlaşmasına limit qoyur. Ölkə valyuta ehtiyatlarının rezidentlər və qeyri-rezidentlərin hər ikisinin də mülkiyyətində ola bilər. Rezident və qeyri-rezidentlər qanunda qeyd olunmuş hallar istisna edilməklə, valyuta sərəvətləri ilə əməliyyatlar aparmaq və müəyyən əqdlər

bağlamaq səlahiyyətinə malikdirlər. Ölkədə valyuta sərvətlərinə dair mülkiyyət hüququ başqa obyektlərə dair mülkiyyət hüququ ilə dövlət vasitəsilə qorunur. AR-da təbii daşlar və qiymətli metallarla əqdlərin bağlanmış qaydalarını Mərkəzi Bank Nazirlər Kabineti ilə birlikdə müəyyənləşdirir. Fiziki və hüquqi şəxs hesab edilən rezidentlər AR ərazisinə gətirmə, köçürmə və göndərmə hüquqlarına sahibdirlər. Onlara aid xarici valyutanın və xarici valyutada olan qiymətli kağızların AR ərazisinə köçürülməsi və göndərilməsi, o cümlədən AR ərazisindən köçürülməsi və göndərilməsi üzrə qaydaları Mərkəzi Bank müəyyənləşdirir. Eyni zamanda Nazirlər Kabineti hüquqi şəxs hesab edilən rezidentlərin təbii daşların, qiymətli metalların AR ərazisindən çıxarılması və göndərilməsi, həmçinin AR ərazisinə gətirilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Ümumilikdə, valyuta nəzarətinin başlıca məqsədi valyuta ilə bağlı əməliyyatlar həyata keçirilərkən valyuta qanunvericiliyinə riayət edilməsini təmin etməkdir.

Respublikamızda valyuta nəzarətinin başlıca istiqamətləri bunlardır:

- yerinə yetirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyə müvafiq olması və bundan ötrü icazə və lisenziyaların olmasını müəyyənləşdirmək. Bu o deməkdir ki, dövlətlərin valyuta münasibətləri sabitləşdirilməsi, milli pul vahidinin möhkəmləndirilməsi reallaşdırılmalıdır;

- xarici valyuta ilə edilən ödənişlərin etibarlı əsasda olmasını yoxlamaq;

- rezidentlər tərəfindən AR-nın valyuta bazarında valyutanın satışı və dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə öhdəliklərin icra edilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

- valyuta ilə bağlı əməliyyatları, habelə qeyri-rezidentlərin milli pul vahidi ilə əməliyyatları üzrə hesabatın və uçotun bütövlüyünün obyektivliyini yoxlamaq.

Bildiyimiz kimi konkret müddət üçün aparılan valyuta əməliyyatları hesabatlarda öz əksini tapır. Dövlətin valyuta əməliyyatlarına dair düzgün məlumat almaqdan ötrü əsasən bu hesabatlardan istifadə olunub, ölkə daxilində valyuta siyasətinin perspektiv, o cümlədən cari istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Beynəlxalq razılaşmalar və milli qanunvericilik əsasında fəaliyyətdə olan valyuta sistemi indiki zamanda yaradılmış və təkmilləşmə prosesini yaşayır. Qeyd edilən proses dünya valyuta sisteminin qayda və prinsiplərinə əsasən iqtisadiyyatın inkişaf sürətinin artırılması üçün yerinə yetirilir. Məlumdur ki, respublikamız Beynəlxalq Valyuta Fonduna 1992-ci ildə üzv olmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv olan dövlət BVF nizamnaməsini tanımalı, ölkənin valyuta sistemi həmin nizamnamənin tələblərinə müvafiq olmalıdır. Azərbaycan Respublikasında valyuta sisteminin başlıca elementləri kimi aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Respublikada 1992-ci ildən tədaviyə buraxılmış milli valyuta olan Azərbaycan manatı dövlətin valyuta sisteminin əsası hesab edilir.

- Ölkəmizdə sərbəst valyuta məzənnəsi hakim mövqeyə malikdir. Yəni, dövlətin valyuta bazarında digər valyutalara münasibətdə manatın məzənnəsi dəyişə bilər, habelə o, tələb və təklifə bağlı olaraq da formalaşır. Bununla yanaşı, milli pul vahidi digər heç bir valyuta növü ilə əlaqəli deyildir, rəsmi olaraq, Azərbaycan manatının qızıl məzmunu müəyyənləşdirilməmişdir. Mərkəzi Bank daxili valyuta bazarında danışıqlar aparılmasının nəticələrinə əsasən sərbəst dövrəli valyutaya nəzərən manatın məzənnəsini müəyyənləşdirir.

- Beynəlxalq hesablaşmalarda beynəlxalq normalar və beynəlxalq kredit vasitələrinin dövryyəsi əsas götürülür. Dövryyə vəsaitlərinin ilkin olaraq, veksəl və çeklərin qayda və formaları, o cümlədən, inkasso və akkreditiv qaydaları həmin normalara əsasən müəyyənləşdirilir.

- Azərbaycanın ödəmə vəsaitləri beynəlxalq hesablaşmalar reallaşdırılarkən təminatlı olmalıdırlar. Ödəmə vəsaitlərinin təminatlılığı dövlətin valyuta sərvətlərilə təsdiq olunur. Azərbaycan Respublikasının valyuta ehtiyatları 2018-ci ilin martına olan statistikaya əsasən 5 mlrd ABŞ dollarından çox olmuşdur.

- Valyuta sistemi üzrə təşkilatlandırma problemi həll olunmuşdur.

Dövlətlər arasında tarixən təsərrüfat əlaqələrinin beynəlxalq səviyyəyə çatdırılmasına əsasən formalaşmış valyuta fəaliyyətilə bağlı iqtisadi münasibətlərin cəmi nəticəsində beynəlxalq valyuta sistemi formalaşmışdır. Beynəlxalq valyuta sistemi özündə ölkələrarası sazişlər və milli qanunvericiliyə müvafiq mövcud olan valyuta məzənnəsi və ödəniş münasibətlərinin tənzimlənməsinin razılaşmalar toplusunu və prinsiplərini ifadə edir.

Beynəlxalq valyuta sistemi, həmçinin, beynəlxalq valyuta rejimi və yaxud beynəlxalq valyuta qaydaları kimi adlandırılır. Beynəlxalq maliyyə əlaqələrinin və beynəlxalq ticarətin nizamlı formada reallaşdırılması ilk növbədə, əlverişli beynəlxalq valyuta sisteminin varlığından asılıdır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq valyuta sistemi vasitəsilə beynəlxalq ödəmələr asanlaşdırılmalı, ehtiyatların yaradılması təmin edilməli, sistemin davamlı olaraq istifadəsi üçün zəruri olan təşkilati struktur mexanizmini formalaşdırılmalı, pulun dəyər ölçüsü vahidi və mərkəzi banklar arasında ödəniş vasitəsi olması funksiyasının həyata keçirilməsi səmərəli formada təmin olunmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq valyuta sistemində məzənnə rejimləri vasitəsilə beynəlxalq valyuta təkilifini müəyyənləşdirən valyuta qaydalarının ayrıca yeri vardır. Digər cəhətdən beynəlxalq valyuta ehtiyatları Beynəlxalq valyuta sisteminin müəyyənləşdirilməsində vacib yerə sahibdir.

Bildiyimiz kimi, regional, milli və ümumdünya valyuta sistemləri vardır. Tarixə nəzər saldıqda ilkin olaraq milli valyuta sistemlərinin formalaşdırıldığını görə bilərik. Milli valyuta sistemləri beynəlxalq hüquq normaları əsasında milli qanunvericilik vasitəsilə formalaşdırılmışdır. Milli valyuta sistemlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri dövlətin inkişaf səviyyəsi, habelə beynəlxalq iqtisadi əlaqələri vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Onlara əsasən dövlətin beynəlxalq ödəniş dövriyyəsi reallaşdırılır, geniş təkrar istehsal üçün zəruri olan valyuta ehtiyatları yaradılır.

Ümumdünya təsərrüfat sisteminin inkişafının nəticəsi olaraq dünya valyuta sistemi 19-cu əsrin ortalarında yaranmışdır, o hüquqi tərəfdən ölkələrarası müqavilələrə əsasən möhkəmləndirilmişdir. Dünya valyuta sisteminin fəaliyyətinin sabitliyi və xarakteri, onun

təskili formaları və prinsiplərinin dünya təsərrüfatının strukturuna, qabaqcıl ölkələrin qüvvələr nisbətində və maraqlarına müvafiq olması dərəcəsiindən asılıdır. Qeyd olunan şərtlər dəyişildiyi zaman valyuta sisteminin təşkil olunması prinsiplərinin də dəyişilməsi lazım gəlir.

Müstəqil dünya ölkələrin sayı qədər milli valyuta sistemləri mövcuddur. Onun elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- milli valyuta;
- milli valyutanın pariteti;
- milli valyuta rejimi;
- dövlətin beynəlxalq valyuta nəqdiyyəsinin milli şəkildə tənzimlənməsi;
- dövlətin valyuta münasibətlərini tənzimləyən və idarə edən milli orqan;
- milli valyutanın dönərlilik şərtləri;
- valyuta nəzarətinin və valyuta məhdudiyətinin mövcud olub olmaması.

Milli valyuta sisteminin təməlini ölkənin qanun vasitəsilə müəyyənləşdirdiyi milli valyuta formalaşdırır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə milli pul istifadə olunduqda, o beynəlxalq valyuta kimi çıxış edir. Dünya pulunun funksional formalarına əsaslanan dünya valyuta sistemi 20-ci əsrdə beynəlxalq valyuta vahidinə, yaxud mütərəqqi ölkələrin birinin və ya bir neçəsinin milli valyutalarına əsaslanır.

Valyuta sisteminin tərkibinə daxil olan elementlərdən biri qanunvericilik vasitəsilə iki valyuta arasında müəyyən olunmuş nisbət – yəni valyuta paritetidir. Monometalizm dövrü ərzində valyuta məzənnəsinin bünövrəsini qızıl(gümüş) pariteti, başqa sözlə, ayrı-ayrı dövlətlərin pul vahidlərinin metal məzmunu üzrə nisbəti formalaşdırırdı. Bu isə, valyuta pariteti konsepsiyasına müfəviq idi. Valyuta sisteminin digər elementi valyuta məzənnəsi rejimidir. Təsbit edilmiş, üzən, dar çərçivədə dəyişən, habelə, bazarın tələb və təklif nisbətində bağlı şəkildə dəyişən valyuta məzənnələri vardır.

Valyuta məhdudiyətlərinin mövcud olub olmaması bu sistemin elementlərindən biri hesab edilir. Valyuta dəyərlərilə aparılan əməliyyatlara məhdudiyətlər qoyulması Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən ölkələrarası tənzimləmə obyektidir. Beynəlxalq valyuta nəqdiyyəsinin tənzimlənməsi beynəlxalq hesablaşmaları lazımı ödəniş

vasitələrilə təchiz etmək məqsədi daşıyır. Bu nəqdiyyə dövlətin özünə aid beynəlxalq öhdəliklərinin kreditorun qəbul etdiyi ödəmə vasitələrilə tam vaxtında ödənilməsinin təmin olunması qabiliyyətidir. Beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının indikatoru, bir qayda olaraq, rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının və illik mal idxalı məbləqi arasındakı nisbət şəklində hesablanır. Göstərilən indikator məhdud formada səciyyələnir. Belə ki o, qarşısında duran ödənişlərin hamısını, misal olaraq, beynəlxalq kapital hərəkətilə bağlı maliyyə əməliyyatları və qeyri-kommersiya əməliyyatlarını hesaba almır.

2.2 Valyuta nəzarətinin və valyuta siyasətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Respublikamızda valyuta münasibətlərinin tənzimləyici və idarəedici orqanları kimi Prezident, Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi və Milli Məclisin başlıca funksiyalarına aid edilir:

- valyuta siyasəti sahəsində dövlətin qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi;
- valyuta qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarət;
- bu sahədə funksiya və səlahiyyətlərin bölünməsi.

Valyuta siyasəti ölkənin valyuta bazarının ekspansiyasının zəruriliyi nəzərdə tutulmaqla formalaşdırılır. İqtisadi subyektlər arasında valyuta vəsaitlərinin yerləşdirilməsi, cəmləşdirilməsi və bölünməsinə səciyyələndirən vasitə, mexanizm və iqtisadi münasibətlər sistemi valyuta bazarıdır.

Xarici valyutanın, xarici valyutada olan qiymətli kağızların, valyuta qiymətlilərinin, o cümlədən, valyuta kapitalının investisiyası ilə bağlı olan əməliyyatlara xidmət göstərən valyuta bazarının xarakterik xüsusiyyətləri vardır, belə ki o, aşağıdakı ümumi parametrlərə əsasən səciyyələndirilir:

- kapitalın hərəkəti ilə əlaqədar olan əməliyyatların tənzimlənməsi;

- ticari, habelə qeyri-ticari əməliyyatlar üzrə valyuta tənzimi;
- milli pul vahidinin (valyutanın) yaradılması, ona himayədarlıq edilməsi;
- beynəlxalq səviyyəli valyuta-maliyyə təşkilatlarında iştirak, beynəlxalq valyuta tərəfdaşlığı və üzvlük məsələləri.
- fiziki və hüquqi şəxslərin valyuta əməliyyatlarını reallaşdırması qaydaları.

Qiymətli kağızların və valyutanın alınıb satılması üzrə əməliyyatları tələb və təklif əsasında reallaşdıran maliyyə mərkəzləri sistemi hesab edilən, mücərrəd kateqoriya sayılmayan valyuta bazarının tənzimlənməsini Mərkəzi Bank və müvəkkil banklar yerinə yetirir. Qeyd edək ki, bütövlükdə valyuta tənzimlənməsi sisteminin üstqurumu olan valyuta nəzarəti cəmiyyətin qarşısında duran müəyyən inkişaf mərhələlərinə xas konkret məsələləri həlledir.

Əsas məqsədi valyuta əməliyyatları həyata keçirilərkən valyuta qanunvericiliyinə əməl edilməsinin təmini olan valyuta nəzarətinin başlıca istiqamətləri bunlardır:

- həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının mövcud qanunvericiliyə müvafiqliyi və tələb edilən icazələrin və lisenziyaların əldə olunması;
- dövlət qarşısında rezidentlərin öhdəliklərinin, o cümlədən, alınan xarici valyutanın daxili bazarda satılması üzrə öhdəliyinin icra edilməsinin yoxlanılması;
- xarici valyutada olan ödənişlərin əsaslı və qanuni olmasının yoxlanılması;
- valyuta əməliyyatlarına dair hesabatların obyektiv və tam şəkildə olmasının yoxlanılması.

Beynəlxalq praktikaya əsasən qeyd edək ki, xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar əməliyyatlara əlverişli valyuta nəzarəti ancaq bu prosesdə gömrük orqanlarının aktiv iştirakilə mümkün olur. Belə ki, gömrük sərhəddindən malların qanuni şəkildə keçirilməsi faktı, onun şərtləri, o cümlədən xarici ticarət sazişlərində əks etdirilən bu kimi məsələlər gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin gedişatında üzə çıxarılır. Gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilərkən valyuta nəzarətinin səmərəli və ətraflı reallaşdırılması üçün geniş imkan formalaşmış olur.

Gömrük təşkilatlarına valyuta nəzarətini yerinə yetirmək hüququ verilməklə, valyuta nəzarəti orqanının səlahiyyəti qanunvericilik aktı səviyyəsində konkretləşdirilmiş olur. Gömrük orqanının başlıca funksiyalarından olan gömrük sərhəddindən keçirilən valyuta, habelə valyuta qiymətlilərinə nəzarət funksiyası əhəmiyyətli xarakterlidir. Gömrük sisteminə valyuta qiymətlilərinə dair mülkiyyət hüququnun keçməsi üzrə əməliyyatlara nəzarət funksiyasının həvalə olunması isə prinsip etibarilə yeni məsələ hesab olunur və o, nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi daşıyır.

Məsələnin bu formada qoyulması gömrük sisteminin maraq sferasını böyütmək, valyuta və qanunvericiliyi sektorlarını uzlaşdırmağa, habelə, onun həllində gömrük sisteminin texniki və təşkilati imkanlarından istifadə üçün şərait formalaşdırdı. Nəticə etibarilə, göstərilən üstünlüklər xarici ticarət fəaliyyəti üzrə əməliyyatların aparılmasına nəzarətin təşkil olunmasında özünü göstərdi.

1998-ci il 9 sentyabr tarixində Dövlət Gömrük Komitəsinin 49 sayılı əmrinə əsasən “AR ərazisindən ixrac olunan malların qarşılığında valyuta vəsaitlərinin ödəmələrinə nəzarət” haqqında Təlimat təsdiq olunmuşdur. İxrac olunan malların qarşılığında valyuta vəsaitlərinin ödəmələrinə nəzarətin həyata keçirilməsi mərhələləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İlkin nəzarət – Yük Gömrük Bəyannaməsinin doldurulmasına, qeyd edilmiş məlumatların dəqiq olmasına nəzarət; hesabatların işlənib hazırlanması, onların Dövlət Gömrük Komitəsinə təqdim olunmasına nəzarət; yerinə yetirilən sövdələşmənin mövcud qanunvericiliyə müvafiq olmasına nəzarət.

2. Məlumat-analitik nəzarət – gömrük qurumlarından əldə olunan məlumatların yoxlanması; valyuta nəzarəti, əqdlə bağlı hesablaşmalarını yerinə yetirən müvəkkil banklara uçot kartoçkalarının doldurub göndərilməsi; bankın rəsmiləşdirdiyi uçot kartoçkalarının əldə olunması, onların istifadəsi; valyuta köçürmələrində müəyyənləşdirilmiş qaydaları pozan şəxslərin müəyyən olunması.

3. Bitkin sənədli nəzarət – valyuta köçürməsi üzrə yaranma ehtimalı olan çatışmazlıq situasiyası üzrə məqsədli şəkildə yoxlama; Gömrük Məcəlləsinə əsasən müəyyənləşdirilmiş sanksiyaların tətbiq edilməsi.

Bu cür nəzarət sistemi valyuta əməliyyatlarının hər birinin mövcud qanunvericiliyə müvafiqliyinə nəzarət olunmasına, ödəmə şərtlərinin qaydaya qoyulmasına, geri qaytarılmamış valyuta qazancının tutumunun qiymətləndirilməsinə, bankların və gömrük qurumlarının operativ informasiya mübadiləsinin təmin olunmasına, gömrük qurumlarının imkanlarından maksimum dərəcədə işlədilməsinə imkan verir.

İqtisadiyyat ilə valyuta münasibətləri arasında qarşılıqlı təsirin mövcud olduğu məlumdur. Bununla bərabər, valyuta münasibətləri müasir bazar iqtisadiyyatının digər sektorlarındakı kimi dövlət tərəfindən tənzimləməyə məruz qalır.

Valyuta siyasəti valyuta münasibətləri üzrə tənzimlənmənin alətlərindən biridir. O, dövlətin ümumi iqtisadi-sosial siyasətinin bir hissəsi olub, makroiqtisadi siyasətin digər komponentlərindən fərqləndirici cəhəti budur ki, o, dövlətin valyuta-maliyyə vəziyyətini möhkəmləndirməklə, ölkənin kredit və tədiyyə qabiliyyətini üstün səviyyədə təmin etməklə, xarici kapitalın milli iqtisadiyyata olan axınını artırmaqla dövlətin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin və xarici iqtisadi fəaliyyətinin keyfiyyət və kəmiyyətə təkmilləşməsinə xidmət göstərməlidir.

Valyuta siyasəti dövlətin valyuta münasibətləri sferasının həm ölkədaxili və həm də dövlətin beynəlxalq səviyyəli valyuta-maliyyə münasibətləri çərçivəsində dövlətin cari və uzunmüddətli tərəqqisinin vəzifə və məqsədləri aspektindən reallaşdırdığı tədbirlər toplusu kimi xarakterizə olunur. O, valyuta münasibətlərinin dövlət və bazar tərəfindən tənzimlənmələri arasında olan vəhdətdən formalaşır.

Ölkənin iqtisadi siyasətinin bir hissəsi hesab edilən valyuta siyasəti valyuta münasibətləri sistemi üzrə tarazlığın təmin olunması alətidir. Onun, səciyyəvi istiqamətləri dövlətin valyuta-iqtisadi vəziyyəti, dünya iqtisadiyyatının inkişafına dair meylləri, dünya üzrə güclərin nisbəti ilə müəyyən edilir. Bu faktorların təsiri ilə bütün dövlətlərin tarixi inkişafının konkret bir dövründə valyuta siyasətinin əsas məqsədi inflyasiyanın və işsizliyin aradan qaldırılmasına, o cümlədən, dövlətin tədiyyə balansının tarazlığının əldə olunmasına dayanaraq etibarlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasıdır.

Müasir dövrdə valyuta bazarı, valyuta məzənnəsi və valyuta əməliyyatlarının praktiki surətdə tənzimlənməsi valyuta siyasətinin başlıca vəzifələri hesab olunur. Bunun

vasitəsilə, beynəlxalq səviyyədə, habelə ölkə daxilində valyuta münasibətlərinin reallaşması mexanizmlərinin effektiv surətdə istifadəsi təmin edilir. Valyuta sisteminin komponentlərinə korreksiya edici təsir etmək lazım gəldikdə uzunmüddətli valyuta siyasətinə ehtiyac yaranır. Bu struktur valyuta siyasəti adlandırılır. Göstərilənlərlə əlaqədar, indiki dövrdə dövlətlər arasında qarşılıqlı şəkildə asılılığın və birgə iqtisadi əlaqələrin qüvvətlənməsi ilə bağlı qloballaşmanın da valyuta siyasətinə etdiyi təsiri unutmamaq olmaz. Dövlət öz valyuta siyasətinə əsaslanaraq valyuta tənzimlənməsinə dair münasibətini müəyyən edir.

Beynəlxalq səviyyəli valyuta münasibətlərində ölkə maraqlarının müdafiəsi, habelə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə xüsusi valyuta siyasətinin mövcudluğu mühüm əhəmiyyət daşıyır. Valyuta siyasəti valyuta münasibətləri sferasında dövlətin reallaşdırdığı məqsədyönlü tədbirlər toplusudur. Ölkənin valyuta siyasəti daha çox göstərilmiş məsələlərin həllinə istiqamətlənmiş tədbirləri özündə əks etdirir:

- valyuta-maliyyə mexanizminin, dövlətin iqtisadiyyatının kredit və ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- ölkədən əsassız formada milli kapital və valyuta axınının qarşısının alınması;
- ölkə üçün səmərəli şərtlər çərçivəsində xarici investisiyaların cəlb olunması;
- milli pul vahidinin (valyuta) qabaqcıl təminatlarla gücləndirilməsi, habelə sərbəst dönərliliyinə və stabil məzənnəsinə nail olunması;
- iqtisadiyyatda milli valyutamız olan manatın hakim mövqesinin təmin olunması, xarici valyutanın hansısa formada neqativ müdaxiləsinin qarşısının alınması.

Ölkənin valyuta siyasətinin tərkibinə dünya üzrə təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın xarici və daxili dinamik balanslılığının təmin olunması, beynəlxalq ödənişləri müəyyən sistem daxilində icra etmək və xarici ödəmə balansının tənzimləməsi üçün reallaşdırılan tədbirlər daxildir. Respublikada makroiqtisadi sabitliyi bərqərar etmək üçün valyuta problemlərinin həlli məqsədilə bir neçə tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır:

1. Milli iqtisadiyyatın şərtlərini, yaxud valyuta məzənnəsinə dəyişdirmədən ödəmə balansını üzrə kəsrin maliyyələşdirilməsi:

- müvəqqəti olaraq maliyyələşdirməsi - əgər balansda olan tarazlığın pozulmasının müvəqqəti olması müəyyən edilmişsə, yalnız mövcud ehtiyatlardan istidadə olunması lazım gəlir;

- əgər dövlətin valyutası hesablaşma vasitəsidirsə, habelə beynəlxalq ödəmədə qabaqcıl valyutalardandırsa, bu halda dövlət müəyyən müddət ərzində ödəmə balansının kəsindən narahat olmaya bilər.

2. Valyuta nəzarəti: valyuta siyasətində dövlətin xaricdə olan bütün sövdələşmələrinə nəzarəti həyata keçirir.

3. Dəyişkən valyuta məzənnələri: dövlət valyuta bazarlarına sərbəst formada valyuta məzənnələrinin müəyyənləşdirməyə, avtomatik şəkildə tarazlığı təmin etməyə imkan verir.

4. Daimi təsbit edilən məzənnələr: rəsmi dairələrdə təsbit edilmiş valyuta məzənnəsinə müvafıqlaşdırmaq məqsədilə iqtisadiyyatda dəyişikliklər oluna bilər. Qeyd olunan siyasət, təsbit edilmiş pariteti dəyişmədən xarici valyutanın təklif və tələbi arasında tarazlıq formalaşanaqədək davam etdirilməlidir.

5. Valyuta məzənnəsində qarşılıqlı güzəşt: bu, göstərilən 3-cü və 4-cü maddələri birləşdirməklə həyata keçirilə bilər.

Dövlətin valyuta siyasətinin təhlili, qeyd edilən ilk iki variantın məhdud səciyyəyə malik olduğuna görə praktikada tamamilə əks formada tətbiq olunduğunu göstərir. Valyuta siyasətinin sonrakı variantlarda isə məzənnə sistemləri miqyasında reallaşdırıldığı əks olunmuşdur.

İqtisadiyyatın vacib tərkib hissəsi olan valyuta siyasəti müxtəlif tərəflərdən iqtisadiyyatın məqsədlərinin yerinə yetirilməsinə, başqa sözlə, dayanıqlı iqtisadi yüksəlişin təmin olunmasına, inflyasiya və işsizliyin artımının qarşısının alınmasına, ödəmə balansının tarazlığının dəstəklənməsinə istiqamətləndirilir. Valyuta siyasətinin formaları və istiqamətləri dövlətin iqtisadi vəziyyəti, beynəlxalq valyuta sistemi və dünya təsərrüfatının inkişaf yolu müəyyənləşdirilir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, cari və uzunmüddətli, yəni struktur valyuta siyasəti də vardır. Cari valyuta siyasəti valyuta bazarının fəaiyyətinin və valyuta konyukturasının operativ şəkildə və gündəlik

tənzimlənməsidir. Bu cür tənzimlənmənin əsas məqsədi tədiyyə balansının tarazlığının dəstəklənməsinin dünya və milli valyuta sisteminin fəaliyyət mexanizminə nizam salınmasıdır. Cari valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi valyuta nəzarəti orqanları, mərkəzi banklar, maliyyə nazirlikləri tərəfindən yerinə yetirilir. Struktur (uzunmüddətli) valyuta siyasəti isə elə bir valyuta tənzimlənməsi formasıdır ki, o, beynəlxalq valyuta mexanizmində əhəmiyyət daşıyan uzunmüddətli birliklər daxilində həyata keçirilir.

Rəsmi formada qəbul olunmuş nəzəri doktrinalar valyuta siyasətinin əsasını təşkil edir. Hüquqi cəhətdən valyuta siyasəti valyuta üzrə qanunvericiliyə - ölkədə və ölkənin sərhədlərindən kənarında valyuta dəyərlərilə əməliyyatların aparılması standartlarını tənzimləyən hüquqi normaların məcmusu, o cümlədən, valyuta normalarına dair ölkələr arasında iki və çoxtərəfli sazişlərlə rəsmiləşdirir. Müasir valyuta müqavilələrinin tarixi sələfi 1865-1926-cı illərdə mövcud olan latın sikkə ittifaqına dayanır. Daha sonra, 1922-ci ildə baş verən Qenevə konfransı qızıl-valyuta standartı formalaşdırılmasını rəsmiləşdirdi. 1944-cü ildə Bretton Woods konfransı və kontraktı isə müvafiq valyuta sisteminin təməlini qoymuşdur. Yamayka valyuta kontraktı Beynəlxalq Valyuta Fondunun nizamnaməsində dəyişiklik edərək müasir dünya valyuta sistemini formalaşdırmışdır. Regional qruplaşmalar miqyasında da valyuta kontraktları bağlanır.

Valyuta tənzimlənməsi valyuta siyasətinin reallaşdırılması vasitəsidir və burada, dövlət vasitəsilə valyuta əməliyyatlarının və beynəlxalq hesablaşmaların yerinə yetirilməsi standartlarının reqlamentləşdirilməsi həyata keçirilir.

Valyuta tənzimlənməsi regional, milli və dövlətlərarası səviyyədə reallaşdırılır. Birbaşa valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları ilə, dolayısı valyuta tənzimlənməsi bazarın iqtisadi davranışına maliyyə-kredit və iqtisadi üsullarla təsir etmək yolu ilə reallaşdırılır.

Valyuta siyasətinin əsas formaları - diskont (uçot) siyasəti, deviz siyasəti və onun növləri: valyuta məhdudlaşmaları, valyuta məzənnəsi rejimi, valyuta ehtiyatları diversifikasiyası, valyuta dönərliyi dərəcəsinin tənzimlənməsi, revalvasiya və devalvasiyadır.

Diskont (uçot) siyasəti – iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş mərkəzi bankın pul-kredit siyasətinə aiddir. Ölkədə valyuta məzənnəsinə, tədiyyə balansının durumuna, kredit həcminə və bunların nəticəsində iqtisadiyyata təsir etmək məqsədilə uçot dərəcələrinin rəsmi şəkildə azaldılması, yaxud artırılması vasitəsindən istifadə olunur. Faiz dərəcələrinin rəsmi şəkildə artırılması, kredit və pul kütləsi həcmnin məhdudlaşdırılması, tədiyyə balansının yaxşılaşdırılması üçün qısamüddətli xarici kapitalın ölkəyə axınının stimullaşdırılması, valyuta məzənnəsinin dəstəklənməsi və valyuta ehtiyaclarının qorunması məqsədi daşıyır. Faiz dərəcələrinin azaldılması - “ucuz pul siyasəti” isə kredit genişlənməsini təşviq edir və kapitalın ölkədən çıxarılmasına səbəb olur.

Dövlət orqanların valyuta bazarına müdaxilə olunmaqla xarici valyutanın alqı-satqısı vasitəsilə milli valyutanın məzənnəsinə təsir göstərməsi üsulu deviz siyasətidir. Mərkəzi banklar milli valyutanın məzənnəsinin artırılması üçün xarici valyutanı satır, əksinə, azaltmaq üçün valyutanı alır. Deviz siyasəti əsasən qeyd edilən valyuta müdaxiləsi formasında – milli valyuta məzənnəsinə tənzimləmək məqsədilə xarici valyutanın alqı-satqı əməliyyatları vasitəsilə reallaşdırılır. Bu əməliyyatın başlıca fərqləndirici tərəfi tətbiq olunduğu qısa zaman ərzində böyük miqyasda vüsət almasıdır. Valyuta müdaxiləsi mərkəzi bankların milli valyutada banklar arası “svop”razılaşmalarına dair qısa müddətli birgə kreditləri, yaxud da qızıl-valyuta ehtiyatları hesabına reallaşdırılır.

Valyuta siyasətinin əsas formalarından biri olan valyuta ehtiyatlarının divesifikasiyası bu ehtiyatların tərkibində olan beynəlxalq səviyyədə hesablaşmaları təmin etmək, valyuta müdaxiləsini yerinə yetirmək, valyuta itkilərini qaradan qaldırmaqla valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzimləmək sektorunda ölkələrin, transmilli şirkətlərin, bankların yeritdiyi siyasət hesab edilir.

2.3 Valyuta tənzimləmə və valyuta nəzarəti sisteminin GZİT (SWOT) təhlili

Dünya praktikasına əsasən , iqtisadi maliyyə böhranından çıxmağın birinci şərti kimi makroiqtisadi sabitliyin formalaşdırılması, onun başlıca indikatorları – inflyasiya tempinin minimumlaşdırılması və eləcə də, milli valyutanın möhkəmləndirilməsini göstərə bilərik. Qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq pul-kredit və büdcə-vergi siyasətinin yenidən yaradılması, xüsusilə də onun sərtləşdirilməsi tələb olunur. Respublikamızın iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq 1994-cü ildən etibarən Mərkəzi Bank sərt və çevik pul-kredit siyasətini yeritməyə başladı. Mərkəzi Bank, digər bankların inflyasiya doğuran, lazımsız maliyyə-kredit qoyuluşunun sürətini tənzimləmək məqsədilə mərkəzi resursların satışını məhdudlaşdırmaqla bərabər resurs haqqını – kredit faizinin həcmi artırıldı, çoxlu sayda lazımi tədbirləri reallaşdırdı.

Son dövrlərdə maliyyə sektorunda yerinə yetirilən islahatlar nəticəsində, maliyyə bazarlarının hər bir segmentində inkişaf və canlanma müşahidə edilmişdir. Bu dövr ərzində Mərkəzi Bank tərəfindən daxili maliyyə bazarının yüksəlişinin stimullaşdırılması, yeni monetar tənzimləmə alətlərinin tətbiq edilməsi istiqamətində 3 başlıca məqsədə xidmət göstərən tədbirlər reallaşdırılmışdır. Bura daxildir:

- banklar arasında təşkil olunmuş kredit bazarının formalaşdırılıb təkmilləşdirilməsi;
- bank sistemi üzrə qısa müddətli likvidliyinin proqnozlaşdırılmasına dair sistemin tətbiq olunması;
- yeni monetar alətlərinin tətbiq və təhlil olunması.

Artıq bütün bu qeyd edilənlər öz nəticəsini vermişdir. Misal olaraq, 2004-cü ildən etibarən, maliyyə bazarlarının bütün segmentlərinin inkişafı üçün daxili maliyyə bazarlarının yüksəlişini stimullaşdırılması, dəstəklənməsi, yeni monetar tənzimləmə alətlərinin tətbiq və təhlili yönündə geniş miqyaslı tədbirlərin reallaşdırılmasına üstünlük verilməkdədir.

Valyuta ehtiyatlarının yetərincə böyük tutumda olması onun bir qisminin ölkə ərazisinə gətirilərək yerli banklarda yerləşdirilməsinə şərait yaratmaqla bərabər, iqtisadiyyatın real sahəsinin maliyyə ehtiyaclarının təmin olunmasında vacib əhəmiyyət kəsb edə bilər. Azərbaycan valyuta ehtiyatlarının bir qisminin ölkəmizin bankalarında saxlanması məsələsi geniş müzakirə mövzusu olmuşdur.

Məlumdur ki, İEO-də investisiyayönümlü banklar və investisiya fondları böhrandan daha çox zərər çəkir. Ölkəmizdə isə banklar əsasən kommersiya əməliyyatlarını kreditləşdirir, əhali sərbəst vəsaitlərini investisiyalara yox, əksər hallarda dönrəli valyutaların alınmasına və depozitlərə yönləndirilir. Məhz qeyd edilən meyillər böhranın təsir dərəcəsini müəyyən mənada yumşaltmışdır, qarşıda duran başlıca məsələ isə böhranın gələcək fəsadlarını zərərsizləşdirmək olmuşdur. Bu məqsədlə önləyici tədbirlər həyata keçirilmişdir. İlk öncə böhran şəraitində daha çox ziyan çəkən iqtisadi fəaliyyət sahələri müəyyən edilmişdir. Göstərilən tədbirlər kompleksinə əvvəla, Mərkəzi Bank tərəfindən pul-kredit siyasətinin davam etdirilməsi, ölkəmizin xarici banklardakı valyuta ehtiyatlarının bir qisminin ölkə banklarında yerləşdirilməsi aiddir. Qeyd edilən vəsaitlər dövlət tərəfindən edilən güclü nəzarət altında ancaq real iqtisadiyyat sektoruna istiqamətləndirilməli, ixraca istiqamətlənmiş müəssisələr maliyyə tərəfdən dəstəklənməli, ixrac olunan material və xammalın emalı üzrə yeni müəssisələrin formalaşdırılmasına üstünlük verilməlidir. O cümlədən, istehlak qiymətlərinin aşağı salınması, inhisarçılığın qarşısının alınması məqsədilə istehlak və maliyyə bazarlarına nəzarət gücləndirilməli, banklara dəstək, faiz dərəcələrinə və kreditlərə nəzarətinə dair maliyyə monitorinqi hesabına real iqtisadiyyata investisiya qoyuluşları yüksəldilməli, sahibkarlara daha çox məbləğdə kreditlər verilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, aqrar sahənin inkişafı məqsədilə zəruri tədbirlərin yerinə yetirilməsi, sənaye müəssisələrinin daxili bazara yönləndirilməsi və sosial öhdəliklərin dəstəklənməsi tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Müasir qloballaşma şəraitində valyuta ehtiyatlarının kifayət qədər olması ölkədə makroiqtisadi sabitliyinin davamlılığının vacib şərtlərindən biridir. Bu günə qədər valyuta

ehtiyatlarının minimal və ya optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsinə dair bir sıra müzakirələr edilsə də, bu haqqda vahid bir fikir olmamışdır. Ona görə ki, bu göstəriciyə həddən çox faktorlar təsir edir. Belə ki, beynəlxalq kapital bazarına çıxış, dövlətin qızılvalyuta ehtiyatlarına tələbatına məzənnə rejimi, ölkə iqtisadiyyatının çeviklik dərəcəsi və açıqlığı və digər bu kimi faktorlar təsir edir.

Son dövrlərdə ölkəmizin ixrac potensialının yüksəlməsi, tədiyyə qabiliyyətinin güclənməsi və xarici investisiyaların çoxalması ilə bağlı valyuta ehtiyatlarının həcmi sürətli şəkildə artmaqdadır. Ölkəmizin valyuta ehtiyatları Mərkəzi Bankın sərəncamında olan valyuta ehtiyatlarında və o cümlədən, Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərindən təşkil olunmuşdur. Hazırda respublikamızın valyuta ehtiyatları 41 mlrd ABŞ dollarını ötmüşdür.

Son zamanlar dünyanın qabaqcıl valyutalarının məzənnələrinin kəskin şəkildə tərəddüd etmələri bir sıra dövlətlədə, habelə respublikamızda da məzənnə siyasəti faktorunun vacibliyini bir az daha artırmışdır. Belə ki, qabaqcıl dünya valyutalarının məzənnələrində görülən mühüm tərəddüdlər ölkə daxilində inflyasiya idxalına imkan yaratmaqla yanaşı iqtisadi subyektləri müəyyən bir dərəcədə məzənnə riskinə qarşı həssas edir. Bundan əlavə, ölkəmizdə milli valyutanın məzənnəsinin dollara (ABŞ) nəzərən formalaşması manatın dünyanın digər dominant valyutalarına qarşı yetərincə dəyişkənliyi şəraitində Mərkəzi Bankın başlıca operativ hədəfi sayılan nominal effektiv məzənnəyə dair hədəfə çatılması, nəticə etibarilə milli iqtisadiyyatın beynəlxalq səviyyəli rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanması kimi vəzifələrin icra edilməsini çətinləşdirir. Bütün bunları nəzərə alaraq Mərkəzi Bankın İdarə heyəti tərəfindən 2008-ci ildən etibarən manatın dəyərinin valyuta səbətinə əsasən sabit saxlanması konsepsiyasının həyata keçirilməsinə başlanılmasına dair qərar qəbul olunmuşdur. Məzənnə siyasətinin tətbiq olunmasının yeni mexanizminə keçid Mərkəzi Bank tərəfindən nominal effektiv məzənnəyə olan təsir imkanlarını yüksəldilmiş, inflyasiya idxalını neytrallaşdırmağa imkan formalaşdırılmışdır. Respublikamızın valyuta ehtiyatları 2018-ci il aprelin 1-nə olan məlumata əsasən 43 139,7 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Valyuta ehtiyatlarının

87,23%-i, yəni 37 631,7 mln. ABŞ dolları Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun, 12,77%-i, yəni 5 508 mln. ABŞ dolları Azərbaycan Mərkəzi Bankının payına düşmüşdür.

2018-ci ilin ilk rübündə respublikamızın valyuta ehtiyatları 1 998,6 mln. dollar - 4,86% artmışdır. Müvafiq olaraq, Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarında 1 825,2 mln. dollar (5,1%), Azərbaycan Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatlarında isə 173,4 mln. dollar (3,25%) artım qeydə alınmışdır.

Son bir ildə respublikamızın valyuta ehtiyatları 5 499,8 mln. dollar (14,61%) artmışdır. Müvafiq olaraq Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun valyuta ehtiyatlarında 4 424,5 mln. dollar (13,32%), Azərbaycan Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatlarında 1 075,3 mln. dollar (24,26%) artım müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 1

Ölkədə valyuta ehtiyatlarının müxtəlif dövrlər üzrə bölgüsü

	ARDNF-in valyuta ehtiyatları (mln. ABŞ dolları)	AMB-in valyuta ehtiyatları (mln. ABŞ dolları)	Azərbaycanın valyuta ehtiyatları (mln. ABŞ dolları)
01.03.2018	37 631,5	5 508,1	43 139,6
01.02.2018	35 806,6	5 334,7	41 141,3
01.11.2017	36 020,2	5 167,4	41 187,6
01.08.2017	34 790,8	4 964,5	39 755,3
01.05.2017	33 207,7	4 432,6	37 640,3

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması valyuta-kredit siyasətinin başlıca məsələlərindən biridir. Bu istiqamətdə reallaşdırılmalı olan vacib tədbirlərdən biri xarici rəqabətdən bank sektorunun qorunmasıdır. 2004-cü ildən etibarən Azərbaycan bank sektorunda xarici bankların iştirakına maneə yaradan limitlər ortadan qalxmışdır. Azərbaycana neft pullarının axını ilə dövlətin bank sektorunda fəaliyyətə başlamaq istəyi olan bankların sayında artım müşahidə edilmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Asiya və Avropanın iri banklarının aktivləri ölkəmizin ümumi bank sektorunun aktivlərindən dəfələrlə çoxdur ki, həmin bankların bilavasitə

Azərbaycan banklarına sərbəst şəkildə sahib olması ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini risk altında qoyur. Ona görə ki, ayrı-ayrı iqtisadi, siyasi və digər faktorların təsiri ilə onlar ölkənin pul dövriyyəsinə əlavə olaraq pul qoyması, yaxud çıxarması dövlətin iqtisadi inkişafına təhlükə yaradar. Məsələn, maliyyə böhranı nəticəsində ölkəmizdə bəzi kommersion bankları tərəfindən xarici öhdəliklər yerinə yetirilərkən müəyyən problemlərlə qarşılaşmaları buna misaldır. Belə ki, həmin dövrdə ölkə bankları xarici maliyyə mənbələrindən 2 mlrd. dollar sərbəst vəsait cəlb edə bilmişlər. Hazırda bu cür vəsait cəlb prosesi bir qədər çətinləşmişdir. Ona görə ki, dünyada kreditlərin sərbəstliyi azalmış, faiz dərəcələri yüksəlmişdir. Nəticədə, ölkəmizin kommersion bankları xaricdən zəruri miqdarda kredit cəlb edə bilmirlər.

Respublikamızda valyuta-maliyyə əlaqələrinin tənzimlənməsi, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə həyata keçirilən valyuta siyasətinin tərkib hissələrindən olan valyuta məhdudiyətlərinin tətbiq olunub olunmamasına dair iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif mövqe və fikirlər vardır. 1990-cı illərdə Meksikada, 1997-1998-cil illərdə Asiyada, 2000-2001-ci illərdə Argentinada olan maliyyə böhranları göstərdi ki, dünyada olan belə növ böhranlar əksər hallarda öncədən proqnozlaşdırılmır, nəticə etibarilə gözlənilmədən baş verir. Müasir dövrün maliyyə bazarlarının dəyişkənliyi yetəri qədər riskli hesab olunur.

Dünya dövlətlərindən olan belə növ böhranlardan sonra ayrı-ayrı dünya dövlətlərində aparılan araşdırmalarda bu cür məqama rast gəlinir ki, bu böhranlarına baş verməsinə, habelə genişlənməsinə beynəlxalq səviyyəli maliyyə maqnatları şərait yaratmış və təkan vermişlər. Ölkəmizdə valyuta və maliyyə bazarının transmilli kompaniyalar və beynəlxalq maliyyə maqnatları üçün həddən artıq kiçik olduğunu nəzərə alsaq, onda respublikanın valyuta qanunvericiliyinin iqtisadi təhlükəsizliyin maliyyə-valyuta meyarlarının hamısına uyğun olması başlıca vəzifə olmalıdır. Lakin son dövrlərdə valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılmasına, o cümlədən valyuta məhdudiyətlərin ortadan qaldırılmasına dair elmi-iqtisadi ədəbiyyatlarda və həmçinin, kütləvi informasiya vasitələrində çoxsaylı fikirlər deyilməkdədir. Misal üçün, belə bir fikir vardır ki, beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit əlaqələrinin liberallaşdırılması, yəni ki, mal və

xidmətlərin ticarəti sektorunda və valyuta sistemində məhdudiyyətlərn ortadadan qaldırılması iqtisadi teoridə artıq mübahisəsiz şəkildə qəbul olunmuşdur. Bu həmçinin, təcrübədə özünü doğruldan müqayisəli üstünlüklər qanunun müstəqil surətdə işləməsinə imkan yaradır. Növbəti mövqeyə əsasən valyuta məhdudiyyətlərnin yumşaldılması kapitalın beynəlxalq hərəkətini müstəqilləşdirərək dövlət tərəfindən dünya maliyyə bazarının vəsaitlərinin istifadə olunmasına şərait yaradır. Hazırki dövrdə beynəlxalq səviyyəli təşkilatların başlıca tələblərindən biri ixracdan əldə olunan valyuta gəlirlərinin icbari satın alınmasının ortadan qaldırılmasıdır.

Respublikamızın valyuta qanunvericiliyinin təhlil olunması belə bir nəticəyə əsas verir ki, icra edilən iqtisadi islahatların və iqtisadi sistemin liberallaşdırılmasının bir hissəsi kimi son zamanlar valyuta qanunvericiliyində çoxsaylı pozitiv irəliləyişlər əldə edilmişdir. İndiki dövrdə respublikamız MDB-ə üzv dövlətlər arasında valyuta sektorunun liberallaşdırılması sahəsində aparıcı mövqe tutur.

Bütün bunlarla bərabər ölkəmizdə xarici iqtisadi əlaqələrin, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə maneə yaradan valyuta məhdudiyyətləri hələ də mövcuddur. Cari valyuta əməliyyatlarına tətbiq olunan məhdudiyyətlər yumşaldılmasına baxmayaraq, valyuta hərəkətinin lisenziyalaşdırılması, dövlətin fiziki və hüquqi şəxslərinə valyutanın köçürülməsi, yaxud aparılmasına görə müstəqil rejimin olmaması, xarici banklarda yerli rezidentlərə hesab açılması, qiymətli kağızların əldə olunmasına icazə verilməsi və digər bu kimi məhdudiyyətlər ortadan qaldırılmamışdı. Bu aspektdən, növbəti illərdə ölkəmizin maliyyə-valyuta əlaqələrinin inkişafı üçün ən vacib məsələ mövcud valyuta məhdudiyyətlərinin ortadan qaldırılması olmuşdur.

O cümlədən, bu da mühümdür ki, valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması dövlətin qızıl-valyuta ehtiyatına təsir etməsin və milli valyutanın sabitliyi qorunub saxlansın. Belə ki, qızıl-valyuta ehtiyatları idxalı maliyyələşdirməli, habelə xarici borcların vaxtlı-vaxtında ödənməsini təmin etməlidir. Elə bu səbəbdən, hazırda ölkədə maliyyə-valyuta sabitliyinin təmin olunması üçün ən vacib indikatorlardan biri kimi dövlətin valyuta-qızıl ehtiyatlarının məbləğindən istifadə edilir. Ümumilikdə, rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının yerinə yetirdiyi funksiyalar aşağıdakılardır:

- ölkənin xarici borcunun maliyyələşdirilməsi;
- cari əməliyyatlar balansı üzrə kəsrin maliyyələşdirilməsi;
- dövlətin beynəlxalq likvidliyinin yüksəldilməsi;
- milli pul vahidinin sabitliyinin qorunması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta bazarına müdaxilə olunması;
- əlavə gəlir əldə edilməsi.

Bu aspektdən, respublikamızda son illər ərzində yığılmış valyuta ehtiyatlarından smərəli şəkildə istifadə olunması ən mühüm məsələlərdən biri olmalıdır. Neftin dünya üzrə qiymətlərinin son bir neçə il ərzində əhəmiyyətli dərəcədə enməsinə baxmayaraq, istənilən situasiyada, bu səviyyə hələki respublikamız üçün məqbul sayılmalıdır. Son zamanlar ölkəyə sürətli şəkildə gətirilmiş əlavə valyuta vəsaitlərindən xarici borcların vaxtılı-vaxtında qaytarılması ilə bərabər ölkədə qeyri-neft sektoruna sərmayə qoyuluşuna yönəldilməsi də olduqca əhəmiyyətlidir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, Amerika və Avropada hər hansı bankın likvidlik problemi ilə qarşılaşma təhlükəsinin mövcudluğu ölkəmizin valyuta ehtiyatlarını risk altında qoyur. Bu aspektdən, həmin vəsaitlərin bir qisminin dövlətin banklarında yerləşdirilməsi kommersion banklarının vəsait çatışmazlığını ortadan qaldırır, o cümlədən, həmin vəsaitlərin istifadə olunması üçün dövlət nəzarəti imkanlarını genişləndirər.

Bəllidir ki, dünya miqyasında valyuta və maliyyə-kredit bazarları fəaliyyət göstərirlər. Ancaq dünya bazarının mexanizmi elə formadadır ki, valyuta kursları və kredit faizi yüksəlib aşağı düşür. Eləcə də, bu resurslar dünya konyukturasında, nümunə olaraq, siyasi və bu kimi faktorlar nəticəsində sürətlə dəyişə bilər. Nəticə etibarilə, dünya maliyyə və valyuta bazarlarında böhranlı hadisələr formalaşar. Bu cür proses milli iqtisadiyyatın sabitliyinə şübhə yarada bilər, o cümlədən, iqtisadi artımı məhdudlaşdırar.

Azərbaycan Respublikasında valyuta-kredit münasibətlərinin yaxşılaşdırılması əsasən qədiyyə balansının gözlənilən vəziyyətindən asılıdır. Bu halda, neftin dünya qiymətlərinin aşağı enməsi ölkəyə gətirilən xarici valyutanı minimumlaşdıracaq, müəyyən tədbirlərin reallaşdırılmasına, tədiyyə balansında yarana biləcək kəsrin ortadan qaldırılması məqsədilə mövcud valyuta ehtiyatlarında istifadə olunması qaçılmaz haldır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA VALYUTA NƏZARƏTİNİN MÖVCUD SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1 Valyuta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması istiqamətləri

Ötən əsrin axırlarından etibarən qloballaşma prosesləri olduqca sürətlənmişdir ki, bu da, əksər hallarda dövlətlər, ayrı-ayrı regionlar arasında qarşılıqlı asılılığının möhkəmlənməsi, beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan problemlərin, ziddiyyətlərin formalaşması və güclənməsi ilə izah olunur. Daha dəqiq desək, ekspertlər, siyasətçilər və tədqiqatçılar müasir kapitalist istehsalı faktorlarının, xüsusən maliyyə kapitalının dövlətlər arasında miqrasiya proseslərinin keyfiyyət və kəmiyyət, həmçinin məzmun və miqyas baxımından daha da yüksək səviyyəyə qalxmasını ön plana çəkirlər. Bu situasiyada, günlük yaşamın ayrılmaz hissəsi hesab edilən elmi-texniki tərəqqi də nəzərdə saxlanmalıdır. Bütün bu deyilənlərin labüd və məntiqi nəticəsi kimi, qloballaşma, ümumilikdə, sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin, eləcə də valyuta-maliyyə münasibətlərinin inkişafının ən güclü faktoruna çevrilmişdir. Qloballaşma valyuta münasibətlərinin səciyyəsinə dəyişməklə, valyuta bazarı vasitəsilə onların reallaşdırılması mexanizminə təsir edir. Bu o deməkdir ki, milli iqtisadi, habelə valyuta siyasətinin aləti hesab edilən valyuta nəzarəti və tənzimlənməsinin imkanları diqqətlə araşdırılmalıdır.

Dünya dövlətlərinin milli valyutalarına qloballaşmanın neqativ təsir kanallarından ən vacibi dominant valyutaların dərin böhrana məruz qalmasıdır. Artıq bir neçə illərdir avronun, yapon yenasının, ABŞ dollarının beynəlxalq mövqeləri mütəmadi şəkildə zəifləyir. Adı çəkilən valyutalara dünyanın digər valyutalarının ayrı-ayrı formalarda bağlı olmasını nəzərə alsaq, bunun milli valyutaların möhkəmliyi üçün nə dərəcədə mühüm əhəmiyyət daşması məlum olur. Eyni zamanda ən önəmlisi budur ki, valyuta siyasətinin, o cümlədən onun reallaşdırılması vasitələri kimi valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi konkret dövlətin dünya iqtisadiyyatındakı rəqabət mövqelərinin yaradılıb inkişaf etdirilməsində vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu aspektdən, qeyd etmək lazımdır ki,

qloballaşmaya olan ümidlər əslində özünü doğrulda bilmir. Əvvəllər gözlənilirdi ki, qloballaşma millətlər və ölkələr arasında olan pərakəndəliyin zəifləməsinə, dünyanın qarşılıqlı tərəfdaşlıq vasitəsilə həmrəyliyinə xidmət göstərəcək. Faktiki olaraq, regionlar, mədəniyyətlər, ölkələr arasında uçurumlar daha da çoxalmış oldu. İqtisadi tənəzzül vəziyyətində milli iqtisadi fəallığın stimullaşdırılmasının ayrı-ayrı vasitələrinə getdikcə artan miqdarda müraciət edən dünya dövlətləri beynəlxalq səviyyəli mövqelərinin qorunması üçün valyuta siyasəti, valyuta nəzarəti və valyuta tənzimləməsinin imkanlarını təkrarən nəzərdən keçirir. Nümunə: daxili bazara möhtəkir kapital axınına mane olur, idxala məhdudiyət qoyur, milli valyuta məzənnəsini süni şəkildə aşağı salır, çoxlu sayda valyuta müdaxilələri həyata keçirir və s. Nəticə etibarilə, dövlətlər arasında “valyuta müharibəsi” situasiyalarının sayı çoxalır, müvafiq olaraq onların miqyasları genişlənir. Bu halda, bir tərəfdən, Çin, Yaponiya, Cənub-Şərqi Asiya və Latın Amerikasını dövlətləri tərəfindən milli valyutanın dollara olan məzənnəsinin yüksəlməsinə imkan verməmək üçün daxili valyuta bazarlarında valyuta müdaxilələri ilə bərabər müxtəlif miqdar məhdudiyətləri tətbiq olunur. Başqa bir tərəfdən, Amerika Birləşmiş Ştatları Federal Ehtiyat Sistemi (FES) dolların qlobal statusundan istifadə edərək tez-tez çap maşınına start verir. Bunun nəticəsi olaraq, tərəflər “valyuta müharibəsi” vəziyyətinə gəldilər.

Valyuta-maliyyə axınlarının qloballaşması prosesi dünya dövlətlərini milli iqtisadi siyasətin bir hissəsi kimi valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarəti və valyuta siyasətindən istifadə olunma imkanlarını ən dəqiq şəkildə dəyərləndirməyə məcbur edir. Maliyyə-iqtisadi böhranına baxmayaraq bazarların qloballaşması davam edir. Bu səbəbdən, valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarəti və valyuta siyasətinin imkanları qloballaşan bazarlara dair milli işgüzar aktivliyin faydalılığının biraz daha artırılması məqsədilə formalaşdırdığı potensialdan istifadə etməyə yönəldilmişdir.

Hazırda dövlətimizin valyuta bazarında sabitliyin təmin olunması məqsədilə xarici valyutaya olan təklif və tələb arasında olan fərqi minimumlaşdırmaq olduqca mühümdür. Mərkəzi Bankın təşkil etdiyi valyuta hərəraclarında dollara olan tələb təklifi bankların

xarici valyutaya ehtiyaclarının çoxalması səbəbindən 10-12 dəfə üstələyirdi. Valyuta bazarında mövcud olan gərginliyi aşağı salmaqdan ötrü təklifin nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəldilməsi, yaxud tələbin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması tələb edilir. Qeyd olunan addımların hər ikisi ajiotajı qısa müddətli yatırmağına baxmayaraq, problemi həll edə bilməz. Mərkəzi Bank və Neft Fondu hesabına dollar təklifinin tam şəkildə ödənilməsi həmin valyutaya olan tələbi ancaq qısamüddətli aşağı sala bilər. ona görə ki, iqtisadiyyatın dollarlaşması, xarici borcun tədricən çoxalması, rəsmi və qeyri-rəsmi kapital axını dollara olan tələbatı həmişə yuxarı səviyyədə saxlayacaq. Milli pul vahidi – manatın kütləsinə məhdudsiyyət qoymaq, idxalı minimumlaşdırmaq, rəsmi kapitalın çıxışına qadağa qoymaq hesabına tələbu aşağı salmaq da çıxış yolu hesab edilmir. Çünki bu cür addımlar iqtisadi böhrana səbəb ola bilər. proses paralel şəkildə icra edilməli, mümkün dərəcədə iqtisadi alətlərdən istifadə edilməyə üstünlük verilməlidir. Ölkəyə neftdən qeyri dollar axını çox zəifdir. Yalnız idxalçı şirkətlərin aylıq tələbi 700-750 mln. dollar ətrafındadır. Buraya özəl, habelə dövlət şirkətlərinin, bankların xarici borca xidmət edən xərclərini, əhali tərəfindən dollar yığımını, kapitalın xaricə axınını əlavə etsək, aylıq tələbatın təxminən 1-1,2 mlrd. dollar ətrafında olduğunu deyə bilərik. Bundan başqa, fəaliyyətinə xitam verilən bankların manatla qaytarılan əmanətlərinin dollara konvertasiyası, həmin banka manatla ödənilən xarici valyuta kreditlərinin dollara çevrilməsi tələbatını olduqca çoxaldır. Bu hədudda tələbatın ekvivalentində valyuta təklifinin aylıq tutumu 750-850 mln. dollardan artıq deyildir. Aylıq olaraq 350-400 mln. dollarlıq valyuta çatışmazlığını Mərkəzi Bankın ehtiyatları və Dövlət Neft Fondunun aktivləri hesabına müvəqqəti olaraq ortadan qaldırmaq olar. Lakin bu, problemin müddətini uzatmaq, onun taleyini neftin dünya bazarlarında bahalaşması ilə əlaqələndirməkdən başqa bir şey deyildir. Sistem səciyyəsi daşdığına görə problemin həlli üçün əsaslı yanaşma tələb edilir. Milli valyutanın sabitliyi ancaq iqtisadi inkişaf və möhkəm makroiqtisadi sabitlik fonunda mümkün olur. Dövlətin maliyyə sahəsinin sürətli şəkildə dollarlaşması manata təzyiqli artırmaqla bərabər makroiqtisadi sabitliyi risklə üzləşdirir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun tədqiqatlarına əsasən göstərilir ki, həmişə olduğu kimi milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi, dəyişkən inflyasiya, maliyyə bazarının kiçikliyi və qeyri-simmetrik məzənnə siyasəti maliyyə sisteminin dollarlaşmasını şərtləndirən faktorlardır. Valyua məzənnəsinin tez-tez endirilməsi və məzənnələrdə yuxarı dəyişkənlik xarici valyuta depozitlərinin çoxalmasına şərait yaradır, yüksək inflyasiya bank kreditlərini “dollarlaşdırır”. Qeyd edilənlərin hamısı ölkəmizin maliyyə sahəsində müşahidə olunur və yuxarı həddə dollarlaşma prosesi makroiqtisadi sabitliyi risk qarşısında qoyur. 1 iyul 2016-cı il tarixli rəsmi məlumata əsasən, xarici valyuta kreditlərinin ümumi kredit qoyuluşundakı payı 27%-dən 48%-ə qədər yüksəlmişdir. Bu müddət ərzində əmanət qoyuluşunun dollarlaşması səviyyəsi müvafiq olaraq 38%-dən 80%-ə qalxıb. Geniş mənada pul kütləsində xarici valyuta depozitlərinin payı 36%-dən 90%-ə çatıb.

Maliyyə sahəsinin dollarlaşması bankların likvidliyinə problem törədir, iqtisadiyyatın pulla təmin olunmasını pisləşdirir. Xarici valyutada əmanət cəlb edən bankların krediti də müvafiq olaraq həmin valyutada vermələri icbaridir. Əks təqdirdə bankın valyuta üzrə mövqeyi zəifəyə və qeyri-sabit məzənnə siyasəti müddətində ziyana düşə bilər. Əmanət bank tərəfindən dollarla qəbul olunub, kredit milli valyutada verildikdə bu sistemdə valyuta riski yüksəlir. Ona görə ki, valyuta öhdəlikləri valyuta aktivlərindən üstün olduqda milli valyutanın məzənnəsinin endirilməsi onun aktivlərinin xalis dəyərini azaldır və bankı ödəmə qabiliyyətini itirmək riski altına atır. Qeyd olunanlar dollarlaşmanın ölkə iqtisadiyyatına, habelə maliyyə sektoruna vurduğu böyük zərbələrdir.

Ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, manatın iqtisadiyyatda rolunun yüksəldilməsi və əhalinin etibarının bərpasından ötrü mövcud olan problemin həllinə strateji yanaşma tələb edilir. Strateji yanaşma özündə etibarlı məzənnə və pul kredit siyasətini, sabit və aşağı inflyasiya səviyyəsini, maliyyə bazarlarının genişlənməsini əks etdirməlidir. İqtisadiyyatda dollarlaşma səviyyəsini azaltmaqla bütün bunlara nail olmaq olar. Bu səbəbdən dövlət de-dollarlaşma (əksdollarlaşma) strategiyası işləyib hazırlamalı, makroiqtisadi sabitliyə istiqamətlənmiş tədbirlərin icrasına start verməlidir.

Dollarlaşma səviyyəsinin azaldılması iqtisadiyyatda mühüm proses olmaqla bərabər, mürəkkəb və uzunmüddətli proses hesab edilir. Lakin düzgün koordinasiya və kompleks tədbirlər hesabına müvəffəq nəticə əldə etmək mümkündür.

İdxalın yüksək səviyyəsi iqtisadiyyatda əksdollarlaşma prosesini ləngidən faktordur. Maliyyə alətlərini və valyuta bazarını inkişaf etdirmədən dollardan imtina olunması çox çətin məsələdir. Maliyyə bazarının əksdollarlaşması üçün çevik valyuta məzənnəsinə əsasən inflyasiya hədəflənməsinə dair rejim və büdcə maraqlarını ifadə etməyən pul-kredit siyasəti səmərəli əsas ola bilər.

İnzibati tədbirlərə və bazar alətlərinə əsaslanan əksdollarlaşma siyasəti dünyanın ayrı-ayrı dövlətlərində həyata keçirilmişdir.

Bazar alətlərinin tətbiq olunması tədbirləri kimi dövlət borcunun idarə olunması, daxili maliyyə bazarının inkişaf etməsi, üzən məzənnəyə keçid, dollar aktivlərinə alternativin tətbiq olunması, ödəmə sisteminin tənzimlənməsi, maliyyə liberallaşdırılması, indeksasiya mexanizmlərinin formalaşdırılması, məcburi ehtiyat tələbləri üzrə tənzimləmə reallaşdırılmışdır.

Dövlət borcuna xidmət etməklə əlaqədar kompleks tədbirlərə milli valyutada olan dövlət istiqrazlarının buraxılmasının çoxaldılması aiddir. Belə tədbirlər mübadilə məzənnəsinə cəldlik verməklə ölkənin valyuta balansının dollarsızlaşmasına şərait yaradır. Lazım gəldikdə dövlət istiqrazları inflyasiyaya müvafiq şəkildə indeksləşdirilə bilər. Meksika, Boliviya və İsraildə bu cür praktika mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, məzənnə dəyişməsinin əvəzləşdirilməsi üçün tətbiq olunan yuxarı faiz dərəcəsi əksər hallarda ölkənin borca xidmət xərclərini kəskin şəkildə artırır.

Daxili maliyyə bazarının yüksəlişi dövründə dollar depozitlərinə alternativ sərmayə imkanlarını çoxaldan milli valyutada istiqraz bazarını stimullaşdırır. Kapital bazarında milli valyutada qiymətli kağız və daxili pulun çoxalması dollar aktivlərini azalda bilər. Bu cür təcrübədən Boliviya, Anqola, Rusiya, Çili və Meksikada istifadə olunub.

Bankların faiz dərəcələrinə inzibati nəzarətin ləğvi maliyyə liberallaşdırılması tədbirlərinə daxil edilir. Məsələn, Estoniya, Macarıstan və Haitidə. Bu, milli valyutanın cəlbediciliyinin artmasına və daxili real faiz dərəcələrinin müsbət olmasına gətirib çıxarır.

Məcburi ehtiyat normaları üzrə tələblər müəyyən edilən zaman xarici valyuta ilə müqayisədə milli valyutada depozit yerləşdirilməsinə daha səmərəli şərait formalaşdırılır. Belə bir tələb xarici valyutadakı kreditlərin bahalaşmasına gətirib çıxarır. Təcrübədə Boliviya, Nikaraqua, İsrail və Hondurasda istifadə edilən bu cür addım milli valyutada olan depozit cəlbini stimullaşdırır.

Əksdollarlaşma tədbirləri kommersiya banklarının prudensial siyasətlərində mühüm rol oynayır. Açıq valyuta mövqeyinin maksimum dərəcədə daralması, kreditlərə və xarici valyutada olan depozitlərə yüksək tələblər, valyuta kreditləri, xüsusilə də unhedged (sığortalanmamış) borclara dair ehtiyatların formalaşdırılmasına yüksək tələblər bu tədbirlərə aid edilir.

Kolumbiya, İsrail, Çili və Meksikada milli valyutanın etibarlılığını və cəlbediciliyini artırmaq, o cümlədən, alıcılıq qabiliyyətinin sabitliyinin qorunub saxlanması məqsədilə kəskin məzənnə dəyişikliyindən sığortalanmağa şərait yaradan əhali gəlirlərinin indeksləmə sistemi tətbiq olunub.

İnzibati tədbirlər siyasətinə xarici valyutada depozitlərin məcburi şəkildə milli valyutaya konvertasiyası, müəyyən müddət ərzində xarici valyutanın hesabdan çıxardılmasına qadağa, xarici valyutada faiz gəlirlərinin və müqavilələrin vergiyə cəlb olunmasını aid etmək olar.

Meksika, Peru və Boliviya kimi ölkələrdə xarici valyutada depozitlərin məcburi şəkildə milli valyutaya konvertasiyası maliyyə sferasından kapitalın axınının çoxalmasına səbəb oldu. Pakistan və Argentinada müəyyən müddət ərzində xarici valyutanın hesabdan çıxardılmasına qadağa tətbiq olunmuşdur. Xarici valyutada “dondurulmuş” depozitlər Argentinada inflyasiya səviyyəsinə müvafiq indeksləşdirilmişdir. Pakistanda isə milli valyuta vasitəsilə ödənilmişdir. Burada xarici valyutada yerləşdirilmiş bank depozitləri

və istiqrazlardan qazanılan gəlirlər vergiyə cəlb olunur. Boliviya xarici valyutada ifadə edilən hər hansı aktivlə əlaqədar müqavilələr vergiyə cəlb olunur. Yerli valyutada ödənişləri stimullaşdırmaq məqsədilə Peruda xarici valyutadakı ödəniş çeklərinə 2 faizlik vergi tətbiq olunur. Milli valyutada əmanətlərin vaxtından öncə banklardan götürülməsi Ukraynada qadağan edildi.

Praktika, bazar alətlərindən istifadə olunmadan ancaq məcburi əskdollarlaşma tədbirlərinin reallaşdırılmasının zəruri səmərə vermədiyini göstərir. Boliviya və Perunun dollarlaşmanı inzibati yolla azalda bilməməsi buna əyani sübutdur. Pakistan və Argentinada görülən tədbirlərin nəticəsi, rezidentlərin xarici valyuta vəsaitlərini bank hesablarında deyil, nağd formada saxlamağa üstünlük vermələrinə gətirdi. Bu cür məhdudiyyətlər milli bank sektoruna olan etibarı təhlükə qarşısında qoyur, kapital axınına gətirib çıxarır.

Xarici dövlətlərdə sınaqdan keçmiş müvəffəqiyyətli və müvəffəqiyyətsiz praktikaların öyrənilərək ölkəmizdə tətbiq olunma imkanları araşdırılmalıdır. Ona görə ki, hər hansı bir ölkədə müvəffəqiyyətli nəticələrə gətirib çıxaran mexanizmlər respublikamızda fərqli nəticələrə səbəb ola bilər. Ölkəmiz, ona siyasi-iqtisadi aspektdən yaxın olan, eyni idarəetmə prinsiplərinə sahib olan dövlətlərin praktikasına əhəmiyyət verməlidir. Misal üçün, hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturu, iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, idarəetmə forması, neftin iqtisadiyyatda rolu, qərar qəbulu sxemi aspektindən Qazaxıstan və Rusiyaya daha yaxın hesab edilir. Rusiya Federasiyasında valyuta depozitlərinin miqdarı 2015-2017-ci illərdə 20%-dən 35%-ə, Qazaxıstan Respublikasında 37%-dən 74%-dək artmışdır. Həmin müddət ərzində dollar rubla müqayisədə 102,8%, tenge 75,5% bahalaşmışdır. Son zamanlar bu ölkələrin hər birində əksmərkəzləşmə tədbirləri icra edilir. 2014-cü ildən etibarən Rusiyada milli valyuta üzən məzənnə rejiminə keçmiş, uçot dərəcəsi yüksəldilmişdir. Xarici valyutada kreditləşmə, yaxud qiymətli kağızların alınması anında banklar üçün risk əmsalı yüksəldilib. Daha çox Rusiya praktikasına əsaslanan Qazaxıstan ölkə istisadiyyatının dollarlaşma dərəcəsini aşağı salmaq üçün xüsusi tədbirlər planı işləyib hazırlamışdır. Plan üç başlıca istiqamətə

- nağdsız ödənişlərin inkişaf etməsinə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına və kölgə iqtisadiyyatının azaldılmasına yönəldilmişdir.

Ölkəmizdə də əksdollarlaşma yönündə bir sıra addımlar atılıb, Qazaxıstan və Rusiyanın təcrübələrinin bir hissəsi tətbiq olunub. Milli valyuta – manat üzən məzənnəyə keçib, xarici valyutada istehlak kreditlərinin xarici valyutada gəliri olmayanlara verilməsinə qadağa qoyulub, Maliyyə Nazirliyi dövlət istiqrazlarının buraxılışını icra edib, xarici valyutada məcburi ehtiyat normaları çoxaldılıb (0.5%-dən 1%-ə), manata etibarlılıq üçün uçot dərəcəsi 9.5%-ə qaldırılıb və s. Lakin qeyd olunann tədbirlər vahid strategiya formasında deyil, dövrü şəkildə situasiyaya müvafiq edilib. Bu aspektdən təəssüf ki, atılan addımlar gözlənilən faydalı nəticəni vermir. Müvəffəqiyyətli təcrübələr Qazaxıstan və Rusiya ilə məhdudlaşmamalı, başqa təcrübələrdən də istifadə edilməlidir.

Respublikamızda Mərkəzi Bankın və hökumətin iştirakı ilə Əksdollarlaşma Strategiyası işlənilib hazırlanmalı, sənəddə inzibati və bazar mexanizmlərini nəzərdə tutan tədbirlər öz əksini tapmalıdır. Strategiyada nəzərdə tutulan tədbirlərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

- bank sektorunun liberallaşdırılması, kapital bazarının inkişafı, rəqabətin gücləndirilməsi;
- alternativ maliyyə alətləri bazarının inkişafı, eləcə də milli valyutada olan dövlət istiqrazlarının inflyasiyaya müvafiq indeksləşdirilməsi;
- xarici valyutada əmanətlər üzrə tələblərin sərtləşdirilməsi (əmanətlərdən qazanılan gəlirlərin vergiyə cəlb olunması, məcburi ehtiyat normalalarının 1%-dən 3%-ə qaldırılması);
- milli valyutada əmanətlərin stimullaşdırılması (əmanətlərin sığortalama faizlərinin 12%-dən 15%-ə artırılması);
- milli valyuta əmanətlərini sərt məzənnə dəyişikliyiindən sığortalamağa imkan yaradan indeksləşmə mexanizminin formalaşdırılması;

- mikro və istehlak kreditlərinin illik faiz dərəcələrinə tətbiq olunan tavanın (müvafiq olaraq 25% və 29%) ləğv olunması;
- xarici valyutada istehlak kreditlərinin milli valyutaya konvertasiya edilə bilmə imkanlarının tədqiq edilməsi və banklara tövsiyə olunması;
- nağdsız formada ödənişlərə keçidin sürətləndirilməsi, nağd ödənişlərə məhdudiyətlərin (1-2 min AZN-dən yüksək) tətbiq olunması
- Mərkəzi Bankın milli valyutada banklara məqsədli kreditlər verməsi;
- – Mərkəzi Bankın daxilində Problemlı Kreditlər üzrə Fondun formalaşdırılması (Fond vasitəsilə banklara aşağı faizlə uzun müddətə yerləşdirilən depozitlər hesabına dollar kreditlərinin manata konvertasiyası təmin olunur).

Xarici dövlətlərin praktikası göstərir ki, həyata keçirilən tədbirlərin heç də hamısı effektiv nəticələr vermir. Əksdollarlaşma siyasəti fiskal konsolidasiya (yəni, büdcə xərclərinin optimallaşdırılması, büdcə daxilolmalarının iqtisadi stimullaşdırma tədbirləri sayəsində yüksəlməsi, struktur islahatların icra edilməsi) və sərt pul-kredit siyasətini (tələbin azaldılması ilə inflyasiyanın azaldılması, nominal və real mübadilə məzənnəsinin yüksəlməsi) nəzərdə tutan makroiqtisadi sabitliyə əsaslanır. Əksdollarlaşma yalnız maliyyə sahəsi ilə yekunlaşmamalıdır. İqtisadi artıma çatmaq, xarici valyutanın qeyri-rəsmi dövriyyəsinə aşağı salmaq, qiymətlərin sabitliyinin təmin etmək, yerli məhsul istehsalını yüksəltmək, emal sənayesinin inkişaf etdirmək də bu tədbirlərə paralel icra edilməlidir.

3.2 Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi

Dünya iqtisadiyyatının simasını mühüm şəkildə dəyişmiş və dəyişməkdə olan təsərrüfat əlaqələrinin beynəlxalq səviyyədə olması, beynəlxalq ticarətin beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri ilə cəmləşməsi, beynəlxalq maliyyə bazarlarının

qloballaşması və digər bu kimi proseslərin vahid Sovet imperiyasının dağılması ilə eyni zamanda başlaması postsovet ölkələrində bazar mexanizmlərin formalaşmasını önəmli dərəcədə çətinləşdirir.

Formalaşmaqda olan milli valyuta məkanın sabitliyinin təmin olunmasının, valyuta böhranlarının qarşısının alınmasının əhəmiyyətliyi valyuta axınları üzrə nəzarəti zərurətə çevirir. Elə bu səbəbdən milli hakimiyyət orqanları, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlar valyuta tənzimlənməsi, valyuta nəzarəti və valyuta siyasətinin prinsiplərinin, reallaşdırılma mexanizmlərinin tədqiq edilməsinə ciddi şəkildə diqqət edilməsinə məhkumdurlar.

Respublikamızda valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsinin əsası son 24 ildə qoyulsa da, qloballaşmanın dinamik şəkildə yayılması nəzarət və tənzimlənmənin milli iqtisadiyyatımızın dünyaya inteqrasiya etməsi baxımından təkmilləşdirilməsi tələb olunduğunu deyə bilərik. Buna əsaslanaraq qeyd, olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlər aşağıdakılar hesab olunur:

- ölkədə əldə olunmuş makroiqtisadi dayanıqlığın saxlanmasının dünyada olan qloballaşma proseslərinin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfləri ilə olduqca yüksək dərəcədə əlaqələndirilməsi;

- ölkənin milli iqtisadi-siyasi suverenliyinin uzunmüddətli milli inkişaf perspektivlərinin təmin olunması və həmin perspektivlərin mümkün dərəcədə reallaşması yolu ilə təmin olunması;

- təsir qüvvəsinin yüksəldilməsi üçün milli valyuta siyasəti mexanizmlərinin – valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi.

Bunu aşağıdakı formada konkretləşdirə bilərik:

- dünya üzrə müəyyənləşdirilmiş standartlar inkar olunmamaqla, milli valyuta qanunvericiliyinin, eləcə də, qanunaltı normativ sənədlərin qəti və məntiqli formada milli maraqlara müvafiq şəkllə gətirilməsi;

- manatın üzən məzənnə rejiminin (tənzimlənen) qorunub saxlanması;

- bundan ötrü qeyd edilən rejimin maddi cəhətdən təminatı kimi mərkəzləşmiş şəkildə qızıl-valyuta ehtiyatlarının valyuta sektorunda baş verən təməl proseslərə müvafiq idarə edilməsi;

- xarici valyutalardan daxili iqtisadiyyatda istifadə miqyaslarının sıfıra qədər endirilməsi;

- manatın az ancaq real dönrəliliyinin əyani sübutu kimi manata ehtiyacın regional valyuta bazarlarında formalaşdırılmasına nail olunması;

- bu istiqamətlə valyuta nəzarəti, valyuta tənzimlənməsi və valyuta siyasəti Azərbaycanın dünya ölkələri ilə çox yönlü valyuta-maliyyə tərəfdaşlığının inkişaf etməsinə xidmət göstərməsi.

Valyuta nəzarəti üzrə 3 rejimin yaradılması şərtləndirilmişdir;

- valyuta tənzimlənməsi;

- valyuta inhisarı;

- valyuta əməliyyatlarının əsasən məhdudiyyətsiz keçirilməsi.

Valyuta məhdudiyyətlərinin tətbiqi olunması bu rejimləri fərqləndirir. Daha doğrusu, valyuta məhdudiyyətləri valyuta nəzarətinin vacib alətidir. Birinci dəfə tətbiq olunmağa başladığı zamandan etibarən beynəlxalq səviyyədə valyuta maliyyə sabitliyinin pozulması zamanı valyuta məhdudiyyətlərinə dövlətin iqtisadi mənafeələrinin təmin olunması vasitəsi kimi baxılır. Bu halda, mövcud olan qlobal valyuta sistemi, habelə beynəlxalq səviyyədə maliyyə bazarlarının vəziyyəti ilə dövlətin strateji və cari məqsədləri arasında olan konkret nisbət valyuta alətləri seçimini müəyyənləşdirir.

Valyuta bazarının və tədiyə balansının tarazlaşdırılmasında vacib əhəmiyyət kəsb edən valyuta nəzarəti mexanizmi üzrə effektivliyin yüksəldilməsi üçün AR Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 2016-cı il 28 noyabr tarixində verilmiş 45 nömrəli qərarı ilə yeni redaksiyada “Azərbaycan Respublikasının rezident və qeyri-rezidentlərinin xarici valyuta əməliyyatlarının aparılması Qaydaları” qəbul olunmuşdur.

Həmin qaydalar üzrə cari valyuta əməliyyatlarında, həmçinin müalicə və təhsil haqlarının köçürülməsi ilə əlaqədar valyuta ödənişlərində müstəqillik saxlanılmaqla bir çox köçürmələrdə müəyyən limitlərin tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı

rezidentlərin xarici banklarda olan hesablarına pul köçürmələrinin yerinə yetirilməsində mövcud olan sərbəstlik ortadan qaldırılmışdır.

Yeni Qaydalarda həmçinin, idxal müqavilələrində avans ödənişləri qarşısında 180 gün müddətində qabaqcadan ödənilmiş vəsaitin və ya malların xaricdən geri qaytarılması üzərində bank nəzarəti tədbirləri müəyyən olunmuşdur.

Xarici investisiyanın repartriasiyası, investisiyalardan qazanılan hər hansı növ gəlirlərin məhdudiyyətsiz formada köçürülməsi rejimi dəyişdirilmədən Qaydalarda olduğu kimi saxlanılmışdır.

Müasir iqtisadi mühitdə milli valyutanın məzənnəsinin balanslı əsaslarla tənzimlənməsi üzrə məsələlərin aktuallığını nəzərə alsaq, valyuta ilə aparılan əməliyyatlarda əhəmiyyətli paya sahib olan beynəlxalq səviyyədə pul köçürmələrinin səmərəli idarə edilməsi problemlərinin zəruriliyi getdikcə artmaqdadır.

214 ölkə üzrə Dünya Bankının apardığı təhlilə əsasən, pul köçürmələrilə daxil olan vəsaitlərin ümumi tutumu 2010-cu ildə 463 mlrd. ABŞ dolları, 2014-cü il üzrə isə 601 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur.

Azərbaycana Respublikası ərazisinə daxil olan pul köçürmələrinin ümumi məbləği 2015-ci ildə 1.3 mlrd. manat, ölkədən xaricə pul köçürmələrinin ümumi məbləği həmin ildə 801 mln. manat olmuşdur. Ötən ilin 9 ayı ərzində isə bu indikatorlar uyğun olaraq 1036 mln. manat və 464 mln. manat olmuşdur.

Bu indikatorlardan göründüyü kimi pul köçürmələri dövlətlər arasında valyuta vəsaitləri üzrə axında vacib kanallardan biri hesab edilir.

AR Mərkəzi Bankının “AR-da nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında Təlimat”da göstərilir ki, pul köçürmələri ödəyici və (və ya) vəsait əldə edənin adına bank hesabı açılmadan nağd pulun həmin şəxsin xeyrinə köçürülməsi əməliyyatıdır.

Bütövlükdə, pul köçürmələri ənənəvi şəkildə vəsait alan və ödəyici arasında bank hesabları vasitəsilə icra edilən nağdsız hesablaşmalardan fərqlənir. Bu halda, pul köçürmələri vəsait alanın və ödəyicinin bank hesabı olmadan, yaxud tərəflərdən hansısa birinin bank hesabı olmaqla reallaşdırılır. Respublikamızda pul köçürmələri poçt rabitəsinin milli operatoru və banklar vasitəsilə həyata keçirilir.

İndiki dövrdə rezident və qeyri-rezidentlərin AR-nın kredit təşkilatları vasitəsilə icra edilən valyuta üzrə əməliyyatlarının rejimi “AR-da rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarının rejimi haqqında Qaydalar”a müvafiq şəkildə tənzimlənir. Göstərilən qaydalara əsasən, AR rezidentlərinin və qeyri-rezidentlərinin müvəkkil banklarda olan xarici valyuta hesablarına vəsaitlər sərbəst olaraq daxil ola bilər. Respublikamızda rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər hesab açmadan 1000 ABŞ dolları ekvivalentində məbləğdə olan xarici valyuta vəsaitlərini müvəkkil banklar ilə xaricə köçürə bilər. Müəyyən edilmiş limit daxilində rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin hər biri 1 əməliyyat günü müddətində bir belə köçürmə apara bilər.

Müvəkkil banklar, habelə onların həmkarlıq etdiyi pul köçürmə sistemləri valyuta rejiminə dair tələblərinə müvafiq eyni bir fiziki şəxsin gün ərzində icra etdiyi əməliyyatlara uyğun şəkildə limitlər müəyyənləşdirirlər. Ancaq qeyd edilməlidir ki, fiziki şəxslərin 1 əməliyyat günü ərzində ayrı-ayrı banklar vasitəsilə fərqli pul köçürmə sistemləri üzrə əməliyyatlar icra etdikdə müəyyən olunmuş limitlərin saxlanması mümkün olmur.

Beynəlxalq praktikada pul köçürmələri Avropa Birliyi çərçivəsində 2007-ci il 13 noyabr tarixli “Daxili bazarda ödəniş xidmətləri haqqında” 2007-64-EC sayılı Direktiv ilə ödəniş xidməti kimi klassifikasiya edilmişdir. Qeyd olunan Direktivə əsasən ödəmə xidmətlərinə dair vahid siyasət yaradılaraq ümumi standartlar tətbiq olunmuş, o cümlədən, bank olmayan ödəmə xidməti təchizatçılarının pul köçürmələrinin reallaşdırmasının hüquqi bazası müəyyən olunmuşdur.

Bu Direktivdə ödəmə xidmətlərinin, həmçinin pul köçürmələrinin icra edilməsi, vətəndaşların pul vəsaitlərinin təhlükəsizliyi, bank olmayan ödəmə xidməti təchizatçıları üzrə fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, eləcə də ödəniş üzrə əməliyyatların yerinə yetirilməsi, həmin əməliyyatlarda tərəflərin vəzifə və hüquqları üzrə tələblər müəyyən olunmuşdur. Həmin tələblərə aid edilir: bank olmayan ödəmə xidməti təchizatçıları tərəfindən ilkin nizamnamə kapitalının və öz vəsaitlərinin həcmi, burada yerində yoxlamaların həyata keçirilməsi, iştirakçı tərəflərin vəzifə və hüquqlarının dəqiq şəkildə

müəyyən olunması, ödəmə əməliyyatlarına dair məlumatlandırma prinsipləri, xidmət haqlarının tətbiq edilməsi və s.

Beynəlxalq praktikada pul köçürmələrinə dair tələblərin bu formada müəyyən olunması pul köçürməsi üzrə sistemlərin fəaliyyətinin bilavasitə tənzimlənməsini, habelə nəzarət siyasətinin daha effektiv şəkildə yerinə yetirilməsini, o cümlədən pul köçürmələrində tətbiq olunan limitlərin pozulması situasiyalarının minimumlaşdırılmasını təmin edir.

Aparılan təhlillərə əsasən, respublikamızda pul köçürmələri üzrə nəzarətin mütərəqqi beynəlxalq praktikaya əsasən formalaşdırılması, baş verə biləcək risklərin səviyyəsinin aşağı endirilməsi, o cümlədən, maliyyə xidmətlərinə olan çıxış imkanlarının yüksəldilməsi üçün başlıca prioritet istiqamət kimi ödəniş xidmətləri sektorunda yeni qanunvericilik bazası işlənib hazırlanmalıdır.

O cümlədən, ödəniş xidmətlərinin effektiv və təhlükəsiz şəkildə göstərilməsi, bank olmayan ödəniş xidməti təchizatçıları üzrə fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, bank olmayan ödəniş xidməti təchizatçılarının fəaliyyətinə nəzarət edilməsi ilə əlaqədar tələblər də müəyyən edilməlidir. Bütün bunlar respublikamızda bank olmayan ödəniş xidməti üzrə təchizatçı olaraq pul köçürmə sistemlərinin lisenziyalaşdırılmasına, habelə, onların fəaliyyəti üzrə bilavasitə nəzarətin reallaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

Nəzarət siyasətinin cəhətlərinin, həmçinin yerində yoxlamanın prinsiplərinin, auditin icra edilməsinin əsaslarının, hesabatlılıq prosedurunun, prudensial və digər bu kimi tələblərin dəqiq şəkildə müəyyən olunması beynəlxalq səviyyədə pul köçürmələrinə dair xarici valyuta axınının olduqca effektiv və çevik şəkildə tənzimlənməsini təmin edəcəkdir. Bu həmçinin, pul köçürmələrində tətbiq edilən limitlərlə əlaqədar mövcud problemin həll olunmasına, bu sektorda nəzarət siyasətinin beynəlxalq praktikaya nəzərən formalaşdırılmasına, o cümlədən, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi və çirkli pulların yuyulması sferasında mübarizə tədbirlərinin mümkün dərəcədə gücləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Valyuta nəzarəti ilə bağlı təhlilləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, son illər ərzində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələri kimi, valyuta əməliyyatlarının həyata keçirildiyi valyuta bazarı, o cümlədən, bu əməliyyatlar üzərində nəzarət əhəmiyyətli dərəcədə institusional inkişaf yolu qət etmişdir. Tarixi prizmadan baxdıqda valyuta əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsi ölkədə baş verən iqtisadi quruculuq proseslərinin tərkib hissələrindən biri olduğu aydın olur.

Hazırda valyuta əməliyyatlarının inkişafı, ona nəzarət edilməsi və tənzimlənməsi potensialının gücləndirilməsi, progressiv tənzimləmə və nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması, o cümlədən, bu mexanizmlərin tətbiqi üzrə professional hazırlığın təmin olunması strategiyamızın başlıca prioritetlərindəndir. Qeyd edək ki, son illər ərzində valyuta bazarının iştirakçılarının iş prinsiplərinə nəzarət gücləndirilmiş, professional fəalliyətin lisenziyalaşdırma prosesi sistemləşdirilmişdir. Maliyyə vasitəçilərinin fəalliyətinin tənzimlənməsi riskə əsaslanan nəzarət sistemi ilə həyata keçirilir. O cümlədən, valyuta bazarında məlumatların açıqlanması mexanizmləri təkmilləşdirilmiş və hesabatlılıq gücləndirilmişdir. Valyuta əməliyyatları sektorunda hüquqi məsuliyyət gücləndirilmiş və əlverişli təsir mexanizmləri formalaşdırılmışdır.

Bütövlükdə, valyuta əməliyyatlarına nəzarətin təkmilləşdirilməsi və qabaqcıl idarəetmə praktikasının formalaşdırılması məqsədilə müəyyən müddətlərdə strateji planlaşdırma mexanizmləri tətbiq olunmuşdur.

Respublikamızda son zamanlar icra olunan iqtisadi islahatlar azad bazar münasibətlərinə əsasən fəalliyətdə olan iqtisadi sistemin öz yerini tutmasını təmin etmişdir. Bazar iqtisadiyyatının təməl institutları, eləcə də yeni iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirən qanunvericilik bazası, qeyd edilən münasibətlərin tənzimlənməsini reallaşdıran dövlət təsisatları formalaşdırılmışdır. Göstərilən dövrdə əlverişli maliyyə sahəsinin formalaşması, onun institusional inkişafı yönündə geniş islahatlar icra edilmiş, bu sahə üzrə idarəetmə, tənzimləmə və nəzarət beynəlxalq standartlara müvafiq təkmilləşdirilmişdir.

Nəticə etibarilə, respublikamızda valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsinin əsası son 24 ildə qoyulsa da, qloballaşmanın dinamik şəkildə yayılması nəzarət və tənzimlənmənin milli iqtisadiyyatımızın dünyaya inteqrasiya etməsi baxımından təkmilləşdirilməsi tələb olunduğunu deyə bilərik. Fikrimcə buna nail olmaq üçün aşağıda göstərilmiş təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olar:

- ölkədə əldə olunmuş makroiqtisadi dayanıqlığın saxlanmasının dünyada olan qloballaşma proseslərinin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfləri ilə olduqca yüksək dərəcədə əlaqələndirilməsi;

- ölkənin milli iqtisadi-siyasi suverenliyinin uzunmüddətli milli inkişaf perspektivlərinin təmin olunması və həmin perspektivlərin mümkün dərəcədə reallaşması yolu ilə təmin olunması;

- təsir qüvvəsinin yüksəldilməsi üçün milli valyuta siyasəti mexanizmlərinin – valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi.

Bunu aşağıdakı formada konkretləşdirə bilərik:

- dünya üzrə müəyyənləşdirilmiş standartlar inkar olunmamaqla, milli valyuta qanunvericiliyinin, eləcə də, qanunaltı normativ sənədlərin qəti və məntiqli formada milli maraqlara müvafiq şəkllə gətirilməsi;

- manatın üzən məzənnə rejiminin (tənzimlənen) qorunub saxlanması;

- bundan ötrü qeyd edilən rejimin maddi cəhətdən təminatı kimi mərkəzləşmiş şəkildə qızıl-valyuta ehtiyatlarının valyuta sektorunda baş verən təməl proseslərə müvafiq idarə edilməsi;

- xarici valyutalardan daxili iqtisadiyyatda istifadə miqyaslarının sifira qədər endirilməsi;

- manatın az ancaq real dönərliliyinin əyani sübutu kimi manata ehtiyacın regional valyuta bazarlarında formalaşdırılmasına nail olunması;

- bu istiqamətlə valyuta nəzarəti, valyuta tənzimlənməsi və valyuta siyasəti Azərbaycanın dünya ölkələri ilə çox yönlü valyuta-maliyyə tərəfdaşlığının inkişaf etməsinə xidmət göstərməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı-1994
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.
3. Gömrük Tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı-1995
4. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlan Hüseynov. “Maliyyə”. Bakı. 2007
5. Z.F.Məmmədov. «Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi». Bakı, 2000
6. Sadıqov M. M., Balayeva E. Ə., Həmişəyeva Ş. Ü. "Beynəlxalq Valyuta – Kredit Münasibətləri və Xarici ölkələrin kredit sistemi" Bakı, 2003
7. Dünyamalı Vəliyev, Mayıl Rəhimov “Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı, 2008.
8. Zahid Məmmədov “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pulkredit sistemi” BAKI-2008
9. “Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit” elmi-praktik konfransın materialları – Azər nəşr, 1999.
10. «Maliyyə» D. Bağirov, M. Həsənli Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2011.
11. «Maliyyə» Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2001.
12. «Maliyyə nəzarəti» Bəybala Xankişiyev -2002.
13. Müslümov S.Y. Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. 2012. Dərslik.
14. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M., “İqtisadi təhlil”. Dərslik. Bakı.2010
15. Məmmədov Z.F. “Pul, kredit, banklar, qiymətli kağızlar və valyuta” Bakı – 2005.
16. «Pul –kreditin tənzimlənməsi » fənni üzrə proqram (Ali məktəblərin «maliyyə – kredit» ixtisasi üzrə Magistraturada təhsil alan magistrantlar üçün). Bakı, Az.DİU.2009.
17. Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. Bakı, 2012.
18. . Z.F.Məmmədov. «Ən yeni iqtisadiyyat», Bakı, 2001
19. Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən kənara valyuta çıxarılmasının tənzimlənməsi haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 359 sayılı qərarı-1994.

20. М.В. Ершов «Валютно - финансовый механизмы в современном мире»
Москва, 2000
21. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. Учебник под
ред. Л.Н.Красавиной. М. 2005
22. Масюкова Т.Д. Валюты, валютные отношения и валютные системы в
современном мире: учеб. пособие. М.: ВАВТ, 2007
23. Xalq qəzeti- 2010.
24. www.banker.az
25. www.e-qanun.az

XÜLASƏ

Dissertasiya işində Azərbaycanada valyuta nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri araşdırılmış, perspektivlər və inkişaf meyilləri tədqiq edilmiş və öncül beynəlxalq praktikaya müvafiq valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin əsasları, məqsədi və prinsipləri öyrənilmiş, habelə Azərbaycanda valyuta nəzarəti sisteminin formalaşması və təkamülü tədqiq edilmiş, Azərbaycanda valyuta nəzarətinin müasir vəziyyətinin təhlili aparılmış, valyuta qanunvericiliyi və valyuta sistemi təhlil edilmiş, valyuta nəzarətinin effektivliyi qiymətləndirilmiş və valyuta nəzarəti sisteminin çatışmazlıqları araşdırılmışdır. Respublikada valyuta nəzarətinin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması yolları araşdırılmış və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işində Azərbaycanda valyuta nəzarətinin formalaşması və institusional-iqtisadi inkişafı kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir, bu istiqamətdə bir çox tövsiyə və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Hesab olunur ki, tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycanda valyuta nəzarətinin beynəlxalq təcrübəyə müvafiq təkmilləşdirilməsi istiqamətində siyasətin reallaşdırılmasında və dövlət tənzimlənməsi metodlarının tətbiqində nəzərə alınması göstərilən sahənin inkişaf etməsinə töhfə verə bilər.

SUMMARY

In the dissertation, the highlights of the association of currency control in Azerbaijan were examined, prospects and patterns were investigated and the headings of change of the important currency control to the global practice were resolved. The purpose behind the paper work was the study of the fundamentals, goals and principles of currency regulation and currency control, as well as the formation and evolution of the currency control system in Azerbaijan, the current state of currency control in Azerbaijan, currency legislation and currency system, the insufficiencies of the control system were investigated. The methods for eliminating the deficiencies in the currency control in the Republic have been investigated and directions of improvement have been identified. In the dissertation work, Azerbaijan has been thoroughly investigated in the formulation and institutional-economic development of currency control, many recommendations and suggestions have been made in this direction.

It is believed that the findings of the research work could contribute to the development of the field in which implementation of policy in Azerbaijan to enhance the currency control in accordance with global experience and the application of state regulation methods.

РЕЗЮМЕ

В диссертации были рассмотрены основные моменты ассоциации валютного контроля в Азербайджане, исследованы перспективы и закономерности, решены заголовки изменения важного валютного контроля в мировой практике. Целью бумажной работы было изучение основ, целей и принципов валютного регулирования и валютного контроля, а также формирование и развитие системы валютного контроля в Азербайджане, текущее состояние валютного контроля в Азербайджане, валютное законодательство и валютной системы, были проверены недостатки системы управления. Были исследованы методы устранения недостатков валютного контроля в республике и определены направления улучшения. В диссертационной работе Азербайджан тщательно изучен в области разработки и институционально-экономического развития валютного контроля, в этом направлении сделано много рекомендаций и предложений.

Считается, что результаты исследовательской работы могут способствовать развитию области, в которой осуществление политики в Азербайджане в целях повышения валютного контроля в соответствии с глобальным опытом и применением методов государственного регулирования.